

Κεφάλαιο Α: Πολιτική

Σκοπός του πρώτου κεφαλαίου είναι να λειτουργήσει ως ένα είδος πλαισίου, καθώς οι περισσότερες πηγές που έχουν επιλεγεί προέρχονται, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα υπόλοιπα κεφάλαια, από την πολιτική ιστορία. Στην αρχή παρουσιάζονται οι περιγραφές ορισμένων εξέχοντων πολιτικών ηγετών εκείνης της εποχής, οι οποίες μας βοηθούν σημαντικά στην καλύτερη κατανόηση τόσο των προσώπων που περιγράφονται όσο και των ίδιων των συγγραφέων. Επομένως, θεωρούμε πως το υλικό αυτό είναι σχετικό με το στόχο της συγκεκριμένης προσπάθειας και πως η διαδικασία ανάλυσής του θα έχει ενδιαφέρον. Οι σκιαγραφήσεις αυτές ακολουθούνται από ορισμένες χαρακτηριστικές δηλώσεις ιδεολογικού περιεχομένου, μέσω των οποίων οι εκάστοτε κυβερνητικές δομές προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις ενέργειές τους ή και την ίδια τους την ύπαρξη, καθώς και από ορισμένες ιδεολογικά χρωματισμένες διακηρύξεις των κινημάτων αντίστασης.

Το υποκεφάλαιο *Στρατοί και στρατιώτες* είναι, για ευνόητους λόγους, αρκετά εκτενές. Αυτό οφείλεται στο ότι σε ορισμένες χώρες συγκρούονταν, σε σχετικά περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, πολυάριθμοι στρατοί (δυνάμεις κατοχής, στρατοί των συνεργατών τους, κινήματα αντίστασης). Προσπαθήσαμε να διαφωτίσουμε, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, τις δραστηριότητες όλων αυτών, το ιδεολογικό υπόβαθρό τους, τους σκοπούς τους και τις (συχνά πολύ περίπλοκες) σχέσεις που είχαν μεταξύ τους. Επιπλέον, περιλαμβάνονται μαρτυρίες που αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των διάφορων αντιμαχόμενων πλευρών του πολέμου και των γειτονικών χωρών.

Το τελευταίο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Θρησκευτικές Οργανώσεις*, εκθέτει μαρτυρίες σχετικές με τις δραστηριότητες των Εκκλησιών κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως: πόσο ανοιχτά και απροκάλυπτα έδειξαν οι διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις τη στάση τους απέναντι στον ίδιο τον πόλεμο και τα δεινά του, απέναντι στα αντίπαλα μέρη, απέναντι στα μέλη των άλλων εθνών και θρησκειών κ.λπ.

I. Ηγέτες και ιδεολογίες

A-1. Ο Φιτζρόου Μακλήν, απεσταλμένος του Τσώρτσιλ στους γιουγκοσλάβους Παρτιζάνους, μιλά το 1943 για τον Τίτο

«Ο Τίτο έχει μέτριο ύψος και είναι ξυρισμένος προσεκτικά. Το πρόσωπό του είναι ηλιοκαμένο και τα μαλλιά του έχουν το γκριζο χρώμα του ατσαλιού. Το στόμα του είναι πολύ σταθερό και τα μάτια του ζωντανά και γαλάζια. [...] Αναρωτιόμουν τι εντύπωση θα μου έκανε αυτός ο άνδρας, όταν θα τον σύγκρινα με κομμουνιστή που είχα κάποτε συναντήσει στη Ρωσία. [...] Ένα πράγμα με εντυπωσίασε αμέσως: η ετοιμότητά του να βλέπει κάθε πρόβλημα από όλες τις πλευρές και, αν είναι ανάγκη, να παίρνει αμέσως μια απόφαση. Μου φάνηκε να έχει απόλυτη αυτοπεποίθηση. Αυτός ο άνδρας είναι ανώτερος, όχι κατώτερος. Ήταν κάτι το εντελώς καινούριο για μένα· ν' ανακαλύψω τέτοια αυτοπεποίθηση και αυτάρκεια σε έναν κομμουνιστή».

Η συνομιλία του Φιτζρόου Μακλήν με τον Τίτο στο απελευθερωμένο από τους Παρτιζάνους Βελιγράδι το 1944¹

«Με την ευκαιρία αυτή πληροφορήσα τον Τίτο για το πόσο μεγάλη οργή είχε προκαλέσει στους Συμμάχους, όταν εγκατέλειψε μυστικά το Βις. [...] Είπα στον Τίτο πως ο Τσώρτσιλ είχε ιδιαιτέρως προσβληθεί από τον τρόπο με τον οποίο είχε φύγει. Επίσης, τον πληροφορήσα για την παράλογη συμπεριφορά ορισμένων υφισταμένων του, καθώς και για τη διαφωνία και για τις πολυάριθμες μικροδυσκολίες που είχαμε συναντήσει κατά τη διάρκεια της απουσίας του. Ολοφάνερα όλα αυτά του προκάλεσαν ειλικρινή λύπη. Μου είπε ότι λυπόταν που άκουγε πως οι υφιστάμενοί του μας είχαν μεταχειριστεί με παράλογο τρόπο, αλλά πρόσθεσε ότι όλα θα διορθώνονταν αμέσως. [...] Απάντησα πως χαίρομαι γι' αυτό. «Ωστό-

¹ Ήταν η πρώτη τους συνάντηση μετά τη μυστική αναχώρηση του Τίτο από το νησί Βις (όπου έμενε προστατευμένος από τις βρετανικές δυνάμεις), προκειμένου να επισκεφθεί τον Στάλιν.

σο», πρόσθεσα, «μοιάζει σαν να μην καταλαβαίνετε ότι η κύρια αιτία όλων αυτών ήταν η εξαφάνισή σας, καθώς και το γεγονός ότι δεν μας είπατε πού θα πηγαίνατε». Αλλά ο Τίτο, είτε δεν μπορούσε να το καταλάβει αυτό είτε δεν ήθελε, κι έτσι είπε αθώα: «Δεν πάει πολύς καιρός που ο Τσώρτσιλ πήγε στο Κεμπέκ για να συναντήσει τον πρόεδρο Ρούζβελτ κι εγώ δεν το πληροφορήθηκα παρά μόνο μετά την επιστροφή του. Ωστόσο, αυτό δε μ' έκανε εμένα να θυμώσω».

MacLean, σ. 14-15, 240-241.

Κ Ο Γιόζιπ Μπροζ Τίτο γεννήθηκε στο Κούμροβets, κοντά στο Ζάγκρεμπ, στα 1892. Έγινε μαθητευόμενος τεχνίτης και δούλεψε κλειδαράς και βιομηχανικός εργάτης. Με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου επιστρατεύτηκε στον αυστρουογγρικό στρατό και στάλθηκε στο ανατολικό μέτωπο. Πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Ρώσους και πέρασε δυο χρόνια στη Σοβιετική Ένωση, όπου γνώρισε τις ιδέες των Μπολσεβίκων. Κατόπιν επέστρεψε στην πατρίδα του, το 1920, η οποία ήταν τώρα το νεοϊδρυμένο κράτος της Γιουγκοσλαβίας. Προσχώρησε στο Κομμουνιστικό Κόμμα και μετά από δυο συλλήψεις πέρασε αρκετά χρόνια στη φυλακή. Το 1937 ανέλαβε την ηγεσία του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Από το 1941 έγινε ο κύριος συντονιστής του αντιστασιακού κινήματος και αργότερα «Στρατάρχης» των δυνάμεων των Παρτιζάνων. Μετά τον πόλεμο έγινε πρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας και την κυβέρνησε με δικτατορικό τρόπο μέχρι τον θάνατό του, το 1980.

? Ποια από τα χαρακτηριστικά του Τίτο άρεσαν στον ΜακΛήν; Ποια δεν του άρεσαν; Γιατί ο Τίτο έκανε καλή αρχική εντύπωση στον ΜακΛήν; (Ποια ήταν η φήμη που είχε ως κομμουνιστής;) Τι έκανε να χαλάσουν οι σχέσεις τους; Κατά τη γνώμη σας ο Τίτο φέρθηκε άσχημα στους βρετανούς συμμάχους του; Η «προπετής» συμπεριφορά του Τίτο στην τελευταία του συνάντηση με τον ΜακΛην εκτιμήθηκε πολύ από τους οπαδούς του, επειδή είδαν σ' αυτήν μια επιβεβαίωση του ανυπότακτου πνεύματος ανεξαρτησίας των Γιουγκοσλάβων. Εσείς τι λέτε; Οι Βρετανοί ζητούσαν μια σχέση βασισμένη στην ισότητα ή μήπως ήθελαν τον έλεγχο της συμμαχίας τους με τους Παρτιζάνους;

► Εικ. 1. Ο ηγέτης των Παρτιζάνων του Γιουγκοσλαβικού «Λαϊκού Απελευθερωτικού Κινήματος», Γιόζιπ Μπροζ – Τίτο και ο διοικητής του Γιουγκοσλαβικού «Πατριωτικού Στρατού» («Τσέτνικ»), στρατηγός Ντράζα Μιχαήλοβιτς

Βελιγράδι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Σερβίας, Συλλογή Αφισών.

Κ Μετάφραση:
 «100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα αμοιβή!
 100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα θα δοθούν σε κείνον που θα συλλάβει τον ηγέτη των Κομμουνιστών Τίτο, ζωντανό ή νεκρό».
 «100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα αμοιβή!
 100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα θα δοθούν σε κείνον που θα συλλάβει τον αρχισυμμορिति Ντράζα Μιχαήλοβιτς, ζωντανό ή νεκρό».

A-2. Ο φωτογράφος του Πάβελιτς καταθέτει για την προσωπικότητά του το 1961

Το να φωτογραφίσω τον Πάβελιτς για να κάνω το πορτραίτο του ήταν σκέτος μπελάς, καθώς σε όλες του τις φωτογραφίες έβγαινε ακριβώς όπως ήταν στ' αλήθεια: συννεφιασμένος και με εκείνη την πασίγνωστη γκαγκστερική του έκφραση. Βεβαίως, στη γυναίκα του, τη «συμβία του Φαραώ Μάρα», οι φωτογραφίες δεν άρεσαν, κι έτσι έδινε χωρίς περιστροφές διαταγή, οι φωτογραφίσεις να επαναλαμβάνονται επ' άπειρον. [...] Στο τέλος, βρήκε τη λύση για το ποιος ήταν ο καλύτερος τρόπος να κάνει τον άντρα της να μοιάζει μαλακός μπροστά στο φωτογραφικό φακό: έβαζε να του λένε ανέκδοτα την ώρα που πόζαρε.

Vojinović, σ. 16.

🔑 Ο Άντε Πάβελιτς γεννήθηκε στη Μπραντίνια της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1889. Είχε παιδεία δικηγόρου και από νέος ήταν μέλος του κόμματος της Δεξιάς. Μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας στη Γιουγκοσλαβία το 1929, ο Πάβελιτς έφυγε στο εξωτερικό και υποστήριξε με θέρμη μαζί με το κίνημά του, τους Ουστάσι, την ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Κέρδισε τη συμπάθεια των φασιστών ηγετών και ιδίως του Μουσσολίνι, ο οποίος θεωρούσε πως βοηθώντας τον Πάβελιτς θα μπορούσε να προσαρτήσει στην Ιταλία τα παράλια της Κροατίας. Μετά την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας, ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ έδωσαν στον Πάβελιτς τα μέσα για να στήσει το κράτος-μαριονέτα του, το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (στο εξής: ΑΚΚ. Στα κροατικά, NDH). Στο τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ο Πάβελιτς δραπέτευσε στο εξωτερικό (στην Αργεντινή και την Ισπανία). Πέθανε το 1959.

🗨️ Μελετήστε τη φωτογραφία. Είπε ο φωτογράφος την αλήθεια; Μπορούμε πράγματι να καταλάβουμε κάτι για τον χαρακτήρα ενός προσώπου μέσα από τις φωτογραφίες του; Τι μας λέει για τον Πάβελιτς, ως πρόσωπο, το γεγονός ότι δεν μπορούσε ποτέ να χαμογελάσει; (Μήπως άραγε δεν μπορούσε να σκέφτεται τον εαυτό του παρά μόνον σαν έναν απολύτως σοβαρό ηγέτη;) Ο φωτογράφος έδωσε τη μαρτυρία του πολύ καιρό μετά την πτώση του Πάβελιτς. Θα ήταν η μαρτυ-

ρία αυτή διαφορετική, αν την έδινε ο φωτογράφος τον καιρό που ο Πάβελιτς είχε την εξουσία; Τι θέλει να πει ο φωτογράφος για τον ίδιο τον Πάβελιτς, όταν μας μιλά για τη σχέση που είχε με τη γυναίκα του; Μπορεί άραγε το κουτσομπολιό ν' αποτελέσει ποτέ ιστορική πηγή;

▶ **Εικ. 2. Άντε Πάβελιτς**

www.pavelicpapers.com

🔑 Κοιτάξτε τα ερωτήματα που συνδέονται με τη μαρτυρία του φωτογράφου του Πάβελιτς (κείμενο A-2).

A-3. Περιγραφές του Μεχμέτ Σέχου και του Εμβέρ Χότζα

«Μερικές ημέρες αργότερα ο ΜακΛήν επέστρεψε και είχαμε την πρώτη από τις πολλές επισκέψεις

του Σταμπ, Γενικού Επιτελείου του ΛΝΤ², του οποίου ηγετικά του μέλη ήταν ο Μεχμέτ Σέχου³ και ο Εμβέρ Χότζα⁴. Ο Μεχμέτ Σέχου ήταν ένας μικροκαμωμένος, νευρώδης, μελαχροινός άντρας γύρω στα τριάντα, με άχρωμα χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, που σχεδόν ποτέ του δεν χαμογελούσε, παρά μόνο με τις ατυχίες των άλλων. Μιλούσε καλά αγγλικά, ήταν πολύ ικανός και είχε πολύ ανώτερες στρατιωτικές γνώσεις από τους περισσότερους άλλους Αλβανούς.

Ο Εμβέρ Χότζα πάλι, ήταν εντελώς διαφορετικός χαρακτήρας, μεγαλόσωμος, με υπερβολικά πολλή σάρκα και άτονη χειραψία. Δεν ήταν στρατιωτικός, μολονότι παρίστανε πως ήταν, αλλά ήταν πιο κοινωνικός από τον Σέχου και μιλούσε μαζί μας ρέοντα γαλλικά. Μπορεί και αυτός να μας αντιπαθούσε, αλλά τουλάχιστον έκρυβε τα αισθήματά του, ενώ με τον Σέχου μπορούσες να νιώσεις την εχθρότητα. Ο Χότζα ήταν γύρω στα τριανταπέντε. Είχε μορφωθεί στο γυμνάσιο του Αργυρόκαστρο, στο λύκειο της Κορυτσάς και στο πανεπιστήμιο του Μονπελλιέ, στη Γαλλία, το οποίο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, γιατί κόπηκε στις εξετάσεις. Συνέχισε τις σπουδές του στις Βρυξέλλες και το Παρίσι, όπου διδάχτηκε νομικά, αλλά ποτέ δεν πήρε

πτυχίο, κι έπειτα επέστρεψε στην Αλβανία για να γίνει καθηγητής των γαλλικών στο κρατικό γυμνάσιο των Τιράνων. Αργότερα μετατέθηκε στο λύκειο της Κορυτσάς πάλι ως καθηγητής γαλλικών. Πάντοτε τον προσφωνούσαν «Καθηγητή» Εμβέρ Χότζα, τίτλο τον οποίο προφανώς είχε οικειοποιηθεί χάρη στη θέση του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Εγκατέλειψε τη διδασκαλία το 1940 για να διευθύνει ένα καπνοπωλείο στα Τίρανα που μετατράπηκε σε κομμουνιστική γιάφκα και σε τόπο συνάντησης των αντικυβερνητικών στοιχείων. Μετά την ίδρυση του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1941, έγινε Γενικός Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, θέση την οποία πιθανότατα διατηρούσε, όταν τον πρωτοσυναντήσαμε.

Smiley⁵, σ. 56.

Τι είδους διαφορές βλέπετε ανάμεσα στους δυο ηγέτες που περιγράφηκαν παραπάνω; Νομίζετε πως οι διαφορές στον χαρακτήρα τους είχαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της επιτυχούς πορείας τους; Πώς μας δίνει ο συγγραφέας ενδείξεις για τα δικά του αισθήματα απέναντι στον Σέχου και τον Χότζα;

2 ΛΝΤ – Λέβιζια Νατσιονάλ Τολιριμτάρε (Levizja Nacional Clirimtare, Κίνηση Εθνικής Απελευθέρωσης) ήταν η οργάνωση που καθοδηγούνταν από τους Κομμουνιστές στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Οργάνωσε το μεγαλύτερο κίνημα ένοπλης αντίστασης στη χώρα. Έχοντας εξαφανίσει όλες τις άλλες πολιτικές ομάδες από τον καιρό του πολέμου και μετά την Κατοχή, μονοπώλησε την αναγνώριση για την απελευθέρωση της Αλβανίας και ως εκ τούτου αναδείχθηκε σε ηγετική δύναμη της χώρας.

3 Ο Μεχμέτ Σέχου γεννήθηκε στις 10 Ιανουαρίου του 1913, στο Τσορούς της νότιας Αλβανίας. Τη δεκαετία του 1930 σπούδασε στην Ιταλία, στη στρατιωτική σχολή της Νάπολης. Από το 1937 ως το 1939 πολέμησε στον Ισπανικό Εμφύλιο, στη Διεθνή Ταξιαρχία Γαριβάλδη. Από το 1939 ως το 1942 έμεινε κρατούμενος σε στρατόπεδο στη Γαλλία. Από το 1942 ο Σέχου συμμετείχε στο αντάρτικο κίνημα και στις δραστηριότητες του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Από το 1944 ως το 1945 υπήρξε μέλος του Αντifaσιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης (όπως ονομαζόταν η προσωρινή κυβέρνηση). Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Σέχου έγινε γνωστός για τη σκληρότητά του. Με δική του διαταγή εκτελέστηκαν οι περισσότεροι αρχηγοί των φυλών (διευρυμένες οικογένειες/φάρες) που ζούσαν στα βουνά της βόρειας Αλβανίας. Μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας από τη γερμανική κατοχή, ο Σέχου ανέλαβε επικεφαλής του γενικού επιτελείου του στρατού. Από το 1948 ως το 1954 ήταν αντιπρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου και υπουργός Εσωτερικών Υποθέσεων (κι επίσης, επικεφαλής της μυστικής αστυνομίας). Το 1954 διαδέχτηκε τον Εμβέρ Χότζα στην προεδρία του υπουργικού συμβουλίου και διατήρησε αυτήν τη θέση ως το 1981. Ο Σέχου θεωρούνταν το δεξί χέρι του Εμβέρ Χότζα και όλοι τον σέβονταν ως «το δεύτερο πιο σημαντικό άντρα» της Αλβανίας. Υποστηρίχθηκε ότι το 1981 ο Σέχου αντιτάχθηκε στον απομονωτισμό του Εμβέρ Χότζα και έπειτα από αυτό κατηγορήθηκε ως κατάσκοπος της Γιουγκοσλαβίας. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1981 βρέθηκε νεκρός στο υπνοδωμάτιό του με μια σφαίρα στο κεφάλι. Σύμφωνα με το επίσημο ανακοινθέν (της 18ης Δεκεμβρίου), κατά τη διάρκεια μιας νευρικής κρίσης είχε αυτοκτονήσει, πράξη που θεωρούνταν έγκλημα σύμφωνα με το αλβανικό δίκαιο. Ο Σέχου ανακηρύχθηκε «εχθρός του λαού» και τάφηκε σε μια ερημική περιοχή, στα περίχωρα των Τιράνων. Μετά τον θάνατό του υποστηρίχθηκε ότι ο Σέχου ήταν πράκτορας, όχι μόνο των Γιουγκοσλαβικών μυστικών υπηρεσιών αλλά και της αμερικανικής CIA και της σοβιετικής Κα Γκε Μπε ταυτοχρόνως. Στο βιβλίο του Εμβέρ Χότζα *Τιποϊστές* (1982) αρκετά κεφάλαια αφιερώνονται στην αποκάλυψη και καταγγελία του ρόλου του Σέχου. Με εξαίρεση αυτό τον τόμο, ο Σέχου εξαφανίστηκε από την επίσημη ιστορία της Αλβανίας.

4 Ο Εμβέρ Χότζα γεννήθηκε στο Αργυρόκαστρο στις 16 Οκτωβρίου του 1908. Το 1930 εξασφάλισε μια υποτροφία με την οποία σπούδασε στο Μονπελλιέ μέχρι το 1934, οπότε τα κονδύλιά της εξαντλήθηκαν. Στη συνέχεια πήγε στο Παρίσι μέχρι τα τέλη του 1935. Κατά τη διάρκεια του 1935 πήγε στις Βρυξέλλες και εργάστηκε στην εκεί αλβανική πρεσβεία. Το 1936 απολύθηκε εξαιτίας των επαναστατικών του ιδεών. Την ίδια χρονιά επέστρεψε στην Αλβανία και διδάξε για αρκετούς μήνες στο γυμνάσιο των Τιράνων και κατόπιν, από τον Απρίλιο του 1937, στο λύκειο της Κορυτσάς. Το 1939 απολύθηκε με την αιτιολογία, ότι ήταν «εχθρικά διακείμενος προς το καθεστώς». Στις 8 Νοεμβρίου του 1941 ιδρύθηκε το Αλβανικό Κομμουνιστικό Κόμμα και ο Εμβέρ Χότζα εκλέχθηκε μέλος της Προσωρινής Κεντρικής Επιτροπής. Το Νοέμβριο του 1944 εκλέχθηκε πρωθυπουργός και στις 11 Ιανουαρίου του 1946 επικεφαλής του Υπουργικού Συμβουλίου. Ο Εμβέρ Χότζα κυβέρνησε την Αλβανία δικτατορικά από το 1944 ως τον θάνατό του, στις 11 Απριλίου του 1985.

5 Ο Ντέιβιντ Σμάλιου ήταν λοχαγός του βρετανικού στρατού. Κατατάχθηκε εθελοντής στο Εκτελεστικό Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive, SOE), υπηρέτησε στα Βαλκάνια και ιδίως στην Αλβανία. Στα γραπτά του μας δίνει μια ζωντανή περιγραφή του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και της συνεργασίας που είχε η μονάδα του με τους κομμουνιστές αντάρτες και κατόπιν με τους βασιλόφρονες για την οργάνωση της αλβανικής αντιφασιστικής αντίστασης.

A-4. Ένας άγγλος κατάσκοπος μιλά για τον ηγέτη της πολιτικής αντιπολίτευσης στη Ρουμανία, Γιούλιου Μανίου

Ο Μανίου [...] ήταν ένας από τους λιγότερο επιδεικτικούς ήρωες που γέννησε ποτέ οποιαδήποτε χώρα ήταν έντιμος, συνετός, από αυτούς τους τύπους που έχουν υπερβολικά συχνά δίκαιο και εντελώς απαλλαγμένοι από την πολεμοκαπηλεία του συρμού. Μικροκαμωμένοι και με πράα, ευφυή μάτια, μάλλον τυπικά ντυμένοι, είχε μάλλον τον αέρα επαρχιακού συμβολαιογράφου παρά ανταποκρινόταν στη λαϊκή ιδέα, του αντιστασιακού ηγέτη σε καιρό πολέμου. Θα πρέπει να ήταν εξήντα οχτώ χρονών το 1938, αλλά έμοιαζε νεότερος. [...]

Από την αρχή του πολέμου έθεσε για τον εαυτό του και το κόμμα του υψηλότατα κριτήρια συμπεριφοράς. Λήφθηκαν μέτρα για να αποτραπούν οι αντισιμικτικές διαδηλώσεις. Ενθάρρυνε τις ξένες επενδύσεις στη χώρα και μολονότι κάποιοι από τους συνεργάτες του αναμφίβολα φρόντιζαν για τη δική τους τσέπη, η ιδέα, πως ο ίδιος ο Μανίου θα μπορούσε ποτέ να δωροδοκηθεί με οποιονδήποτε τρόπο, ήταν αδιανόητη. Αυτός και οι στενοί του συνεργάτες – άνθρωποι σαν τον Ίωνα Μιχαλάτσε και τον οικονομολόγο Μάτζαρου–συγκαταλέγονταν στους πιο διακεκριμένους Ρουμάνους του αιώνα.

Porter, σ. 18, 20.

A-5. Ο Ιωάννης Μεταξάς προς τους εκδότες και τους συντάκτες του ελληνικού τύπου (30 Οκτωβρίου 1940)

Η Τουρκία δεν είναι όπως το 1916 σύμμαχος των Γερμανών, είναι σύμμαχος των Άγγλων. Η Βουλγαρία βέβαια ενεδρεύει και τώρα όπως και τότε, αλλά εν πάση περιπτώσει, αυτήν την εποχήν, τουλάχιστον προς το παρόν, δεν τολμά. Ο καιρός όμως δεν δουλεύει διά τον Άξονα. Δουλεύει για τους αντιπάλους του. Τέλος, διά την Γερμανίαν η νίκη θα ήτο εν πάση περιπτώσει δυνατή μόνον με κοσμοκρατορίαν.

Αλλ' η κοσμοκρατορία διά την Γερμανίαν κατέστη οριστικά αδύνατος στην Δουγκέρκη.[...]

Ήδη μετά την άδικον επίθεσιν της Ιταλίας, η πολιτική την οποίαν ακολουθώ είναι η πολιτική του αιμνήστου Βενιζέλου. Διότι είναι η πολιτική του συνταυτι-

σμού της Ελλάδος με την τύχην της Δυνάμεως, διά την οποίαν η θάλασσα είναι ανέκαθεν όπως είναι και διά την Ελλάδα, όχι το εμπόδιον που χωρίζει αλλά η υγρά λεωφόρος που συνδέει.

Διά την Ελλάδα η Αγγλία είναι η φυσική φίλη και επανειλημμένως εδείχθη προστάτρια, ενίστε δε η μόνη προστάτρια. Η νίκη θα είναι και δεν μπορεί παρά να είναι δική της. Θα είναι νίκη του Αγγλοσαξονικού κόσμου, απέναντι του οποίου η Γερμανία, αφού έως τώρα δεν ηδυνήθη να επιτύχη οριστικόν αποτέλεσμα, είναι καταδικασμένη να συντριβή. Διότι από τώρα και πλέον ο ορίζων δεν πρέπει να θεωρηται διά τον Άξονα ανέφελος ούτε προς ανατολάς, και η Ανατολή είναι πάντοτε μυστηριώδης. Πάντοτε ήτο, αλλά σήμερον υπέρ ποτέ είναι γεμάτη απρόοπτα και μυστήρια. Τελικώς λοιπόν θα νικήσωμεν.

Αλλά υπάρχουν στιγμές κατά τις οποίες ένας λαός οφείλει, αν θέλη να μείνη μεγάλος, να είναι ικανός να πολεμήση έστω και χωρίς καμιάν ελπίδα νίκης. Μόνον διότι πρέπει.

Μεταξάς, σ. 524-525.

Στις 28 Οκτωβρίου του 1940 η Ιταλία επέδωσε τηλεσίγραφο στην Ελλάδα. Ο Ιωάννης Μεταξάς, πρωθυπουργός και δικτάτορας της χώρας από την 4η Αυγούστου του 1936, απάντησε αμέσως «ΟΧΙ» και η ημέρα του «ΟΧΙ» παραμένει ως σήμερα εθνική γιορτή, μολονότι η δικτατορία του Μεταξά εξακολουθεί να είναι ελάχιστα δημοφιλής. Στις 30 Οκτωβρίου κι ενώ τα ιταλικά στρατεύματα συνέχιζαν να προελαύνουν και τα αεροπλάνα να βομβαρδίζουν τη χώρα, ο Μεταξάς απευθύνθηκε στους εκδότες και τους συντάκτες όλων των ελληνικών εφημερίδων που εξακολουθούσαν να τελούν σε καθεστώς λογοκρισίας. Ο Μεταξάς πέθανε στις 29 Ιανουαρίου του 1941, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα είχαν εισχωρήσει βαθιά στο έδαφος της Αλβανίας και δεν πρόλαβε να δει τη γερμανική εισβολή της 6ης Απριλίου.

Σχολιάστε την τελευταία παράγραφο του κειμένου. Τι είδους εντύπωση ήθελε να κάνει με αυτήν ο Μεταξάς στο ακροατήριό του;

Εικ. 3. Λαχείο υπέρ των οικογενειών των στρατιωτών που μάχονταν στο αλβανικό μέτωπο εναντίον των Ιταλών το 1940-41

ΙΕΕΕ, *Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία*, σ. 166.

Ἕλληνες,

Οι ηρωικοί μας στρατιώται, που επανέλαβαν το «Μολών λαβέ!...» του Λεωνίδα, σας ενεπιστεύθησαν την άμυναν του εσωτερικού μετώπου.

Εν εκ των όπλων διά την άμυναν ταύτην είναι

ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΛΑΧΕΙΟΝ

Το ήμισυ των εισπράξεων του νέου αυτού Λαχείου, παρέχει χειμερινήν περίθαλψιν, ενδύματα, συσσίτια, ιατρικάς φροντίδας κ.λπ. εις τα παιδιά και τους γέροντας γονεῖς των πολεμιστῶν μας. Το άλλο ήμισυ των εισπράξεών του προσφέρει σημαντικά κέρδη εις τους αγοραστὰς του, ανερχόμενα κατὰ μήνα εις 10.000.000 δραχ.

1^{ος} Λαχνός 2.500.000 δραχ.

Τιμή Γραμματίων: 200-100-50 δραχ.

A-6. Διαταγή αρ. 26 του Χίτλερ (3 Απριλίου 1941)

Συνεργασία με τους συμμάχους στα Βαλκάνια

1. Τα καθήκοντα των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην στρατιωτική εκστρατεία εναντίον της

Γιουγκοσλαβίας εξάγονται από τους παρακάτω πολιτικούς στόχους:

Η Ουγγαρία, η οποία πρόκειται να πάρει το Μπανάτο, θα πρέπει επιπλέον να αναλάβει την στρατιωτική κατοχή αυτής της περιοχής, ενώ έχει επίσης δεσμευτεί να προσφέρει πρόσθετη βοήθεια για την καταστροφή του εχθρού.

Η Βουλγαρία θα πάρει πίσω την Μακεδονία, κι επομένως, το πιθανότερο είναι να στρέψει την προσοχή της προς την επίθεση σ' αυτή την περιοχή, χωρίς να της ασκηθεί ιδιαίτερη πίεση από τη γερμανική πλευρά. Επιπλέον, οι Βούλγαροι θα αναλάβουν να παράσχουν ενίσχυση με την υποστήριξη της γερμανικής τεθωρακισμένης μεραρχίας εναντίον της Τουρκίας. Για την ίδια επιχείρηση η Βουλγαρία θα καλέσει επίσης τις τρεις μεραρχίες που είναι τώρα τοποθετημένες στα ελληνικά σύνορα.

Η Ρουμανία θα περιορίσει τα καθήκοντά της, τόσο για το δικό της όσο και για το γερμανικό συμφέρον, στη φύλαξη των συνόρων της Γιουγκοσλαβίας και της Ρωσίας. Ο διοικητής της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής θα χρειαστεί να φροντίσει για τη διεύρυνση της ετοιμότητας της παρεχόμενης άμυνας έναντι της Ρωσίας, καθώς και για να μετακινηθούν προς τα ανατολικά οι ρουμανικές δυνάμεις που στρατοπεδεύουν γύρω από το Τέμεσβαρ, ώστε να μην υπάρξουν προσκόμματα στην επαφή μεταξύ της ουγγρικής Δεύτερης Στρατιάς και των γερμανικών δυνάμεων.

Στο πλαίσιο της αμοιβαίας τους μετακίνησης, η ουγγρική και η γερμανική αποστολή θα πρέπει να μπορούν να διασχίζουν τη ρουμανοουγγρική μεθόριο χωρίς να αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

2. Όσον αφορά στην στρατιωτική συνεργασία και στην οργάνωση της διοίκησης της επικείμενης επιχείρησης, θα ισχύουν οι εξής κατευθυντήριες γραμμές:

Η ενιαία καθοδήγηση της εκστρατευτικής επιχείρησης στο βαθμό που θα αφορά τον επιχειρησιακό καθορισμό στόχων των ιταλικών και των ουγγρικών δυνάμεων, θα παραμείνει στο πλαίσιο της δικής μου ευθύνης. Αυτό θα πρέπει να γίνει με τρόπο τέτοιο που να συνυπολογίζει τις ευαισθησίες των συμμάχων και να επιτρέπει στους επικεφαλής του ιταλικού και του ουγγρικού κράτους να παρουσιάζονται προς το έθνος τους και τις στρατιωτικές τους δυνάμεις σαν να ήταν ανεξάρτητοι στρατιωτικοί ηγέτες. [...]

Hubatsch (επιμ.), σ. 108-109.

A-7. Ο Ίων Αντωνέσκου⁶ για το «εβραϊκό πρόβλημα»

17 Σεπτεμβρίου 1940

Η προπαγάνδα, ο τύπος και η ραδιοφωνία θα συνεργάζονται σε πλήρη αρμονία μεταξύ τους, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό επίπεδο. Η δράση θα πρέπει να είναι ενιαία και τα προβλήματα να αποφευχθούν.

Όσον αφορά στο εξωτερικό επίπεδο: Θα πρέπει να γίνει γνωστό ότι το μόνο σημείο στήριξής μας, από την άποψη της εξωτερικής πολιτικής, είναι ένα: ο Άξονας. Ο Στρατηγός Αντωνέσκου δεν θα ακολουθήσει την πολιτική που ακολούθησαν οι προκάτοχοί του: ο στρατηγός Αντωνέσκου έχει επιλέξει έναν και μοναδικό δρόμο και επάνω σ' αυτόν θα βαδίζει. Η ρουμανική πολιτική ταυτίζεται εκατό τοις εκατό με την πολιτική του Άξονα. Θα διατηρήσουμε την πιστή και απόλυτη νομιμοφροσύνη μας προς τις δυνάμεις του Άξονα...

Το εβραϊκό πρόβλημα είναι ένα πρόβλημα ζωτικής σημασίας. Εγώ θα προσπαθήσω – με πολιτισμένα μέσα – να απομακρύνω βαθμιαία τους Εβραίους από τις ρουμανικές οικονομικές δομές. Όλοι οι Εβραίοι που έχουν έρθει παράνομα στη χώρα κι έχουν εγκατασταθεί εδώ μετά την Ένωση [την επέκταση της Ρουμανίας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο], με οποιονδήποτε τρόπο και με οποιοδήποτε πρόσχημα και αν το έκαναν αυτό, θα κληθούν να ρευστοποιήσουν τις περιουσίες τους και να φύγουν. Το να αγνοήσουμε το εβραϊκό πρόβλημα ή να το συγκαλύψουμε προσφεύγοντας σε φαινομενικές μόνον λύσεις, θα σήμαινε προδοσία προς την ιδέα της ρουμανικής μας υπόστασης. Μολαταύτα η βία των πράξεων ή των λόγων δεν λύνει αυτό το πρόβλημα, αλλά ταπεινώνει αυτόν που την ασκεί. Ο Στρατηγός Αντωνέσκου ανέλαβε την ευθύνη της επίλυσης αυτού του προβλήματος με τρόπο μεθοδικό και προοδευτικό, ώστε να μην προκληθεί ανισορροπία στην οικονομική ζωή. Η απομάκρυνση του ξένου στοιχείου ρυθμίζεται με βάση την αντικατάστασή του από αυτόχθονες δυνάμεις.

Benjamin (επιμ.), τ. Β', τεκμήριο αρ. 44.

Αυτές ήταν οι εντολές του Ίωνα Αντωνέσκου προς τον τύπο, τη ραδιοφωνική υπηρεσία και το πρακτορείο ειδήσεων. Ιδιαίτερα εκτεταμένη μινιία γινόταν για το «εβραϊκό πρόβλημα». Από τα παραπάνω γίνεται σαφές πως η πολιτική λογοκρισία των μέσων ενημέρωσης, η οποία είχε καθιερωθεί από το προηγούμενο καθεστώς, διατηρήθηκε.

Ποιος ήταν ο κύριος σύμμαχος της Ρουμανίας από την οπτική γωνία του Αντωνέσκου, το 1940; Ποια ήταν, κατά τη γνώμη του Αντωνέσκου, τα μέσα για να λυθεί το «εβραϊκό πρόβλημα»; Συγκρίνετε την κατάσταση που επικρατούσε στη Ρουμανία με ό,τι συνέβαινε σε άλλα κράτη την ίδια εποχή. Πιστεύετε ότι το «εβραϊκό πρόβλημα» ήταν πράγματι ένα «ζωτικό πρόβλημα» για τη Ρουμανία το 1940 (όταν η χώρα αυτή είχε χάσει το ένα τρίτο της επικράτειάς της κι ετοιμαζόταν να ριχτεί στον πόλεμο);

A-8. Το διάγγελμα του βασιλιά Μιχαήλ⁷ της Ρουμανίας (23 Αυγούστου 1944)

Ρουμάνοι,

Αυτή, την πιο δύσκολη στιγμή της ιστορίας μας, έκρινα μαζί με τον λαό μου πως υπάρχει μόνον ένας δρόμος για να σωθεί η χώρα από την πλήρη καταστροφή. Αυτός ο δρόμος είναι να αποχωρήσουμε από τη συμμαχία με τις δυνάμεις του Άξονα και να διακόψουμε άμεσα τον πόλεμο εναντίον των Ηνωμένων Εθνών.

Ρουμάνοι,

Μια νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας επιφορτίστηκε με το έργο να εκπληρώσει την διακηρυγμένη βούληση της χώρας και να συνάψει ειρήνη με τα Ηνωμένα Έθνη. Η Ρουμανία αποδέχθηκε την ανακωχή που της προσέφεραν η Σοβιετική Ένωση, η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Σας καλώ να δεχθείτε τα στρατεύματα αυτών των χωρών με εμπιστοσύνη. Τα έθνη αυτά έχουν εγγυηθεί την ανεξαρτησία της χώρας μας και τη μη ανάμειξή τους στις

⁶ Ίων Αντωνέσκου (1882-1946), στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτης της Ρουμανίας. Αναρριχήθηκε σε σημαντικές θέσεις του στρατεύματος. Υπήρξε πρωθυπουργός από τις 4 Σεπτεμβρίου του 1940 ως τις 23 Αυγούστου του 1944 και κατά την ίδια περίοδο κατεύθυνε τις τύχες του κράτους. Συμμάχησε με τη χιτλερική Γερμανία. Μετά την ειρήνευση καταδικάστηκε κι εκτελέστηκε ως εγκληματίας πολέμου.

⁷ Μιχαήλ (1921-), βασιλιάς της Ρουμανίας (1927-1930 και 1940-1947). Στις 23 Αυγούστου του 1944, με την υποστήριξη των πολιτικών ηγετών της αντιπολίτευσης, συλλαμβάνει τον Ίωνα Αντωνέσκου και κηρύσσει τον πόλεμο στις δυνάμεις του Άξονα. Το 1947 αναγκάζεται δια της βίας να παραιτηθεί από το θρόνο και η Ρουμανία ανακηρύσσεται λαϊκή δημοκρατία.

εσωτερικές μας υποθέσεις. Έχουν αναγνωρίσει την αδικία τής καθ' υπαγόρευση Συνθήκης της Βιέννης, με την οποία μας αφαιρέθηκε η Τρανσυλβανία. [...] Ρουμάνοι, Η δικτατορία έληξε και μαζί της λήγει και η καταπίεση. Η νέα κυβέρνηση σημαίνει την αρχή μιας νέας εποχής στην οποία τα δικαιώματα και οι ελευθερίες όλων των πολιτών της χώρας θα τελούν υπό εγγύηση και θα είναι σεβαστά.

Scurtu, σ. 261.

? Ποια ήταν τα κύρια σημεία του σχεδίου της νέας ρουμανικής κυβέρνησης; Με ποιον τρόπο αντιμετώπιστηκε η προκάτοχός της; Αρχικά ο βασιλιάς Μιχαήλ υποστήριξε τον φιλοφασίστα ηγέτη Αντωνέσκου. Γιατί λοιπόν άλλαξε γνώμη; Ήταν η μεταστροφή του ειλικρινής ή απλώς αποτέλεσμα καιροσκοπισμού; Συγκρίνετε τη συμπεριφορά του με άλλα παραδείγματα ηγετών, οι οποίοι μετέβαλαν πολιτικούς προσανατολισμούς.

A-9. Η κομμουνιστική ιδεολογία του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος, όπως την εκθέτει ο Σείφουλλά Μαλεσόβα⁸

Ο Αλβανικός λαός, που κήρυξε πόλεμο στους κατακτητές και στις αντιδραστικές οικογενειακές φατρίες της χώρας, έχει εδώ και λίγο καιρό αποκτήσει πολιτική μόρφωση, έχει πια αναγνωρίσει τα συμφέροντά του κι έχει καταλάβει πως δεν υπάρχει κανένας άλλος αληθινός δρόμος, εκτός από εκείνον που οδηγεί στη Λαϊκή Δημοκρατία. Η φύση του καθεστώτος που θα έχει αύριο η Αλβανία, καθώς και το δημοκρατικό κίνημα του λαού, σχετίζονται άμεσα με τη δραστηριοποίηση και την προσφορά του λαού μας στο συγκεκριμένο πόλεμο. Σήμερα, στις μάχες που δίνουμε στον Εθνικό Απελευθερωτικό Πόλεμο, κρίνεται η τύχη της αυριανής Αλβανίας. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των Αλβανών έχει συσπειρωθεί γύρω από το Εθνικό Αντιφασιστικό Μέτωπο Απελευθέρωσης, το γεγονός ότι κατορθώσαμε να οργανώσουμε ελεύθερες

εκλογές στις πιο εξελιγμένες περιοχές και μάλιστα να συγκροτήσουμε μια συνέλευση με αντιπροσώπους από ολόκληρη την Αλβανία, το γεγονός ότι σήμερα έχουμε πλέον αποκτήσει ένα Αντιφασιστικό Συμβούλιο το οποίο αντιπροσωπεύει την πολιτική ισχύ ολόκληρου του λαού και του Αλβανικού Κράτους, το γεγονός ότι σήμερα έχουμε έναν πλήρη στρατό, με τις ταξιαρχίες και τις μεραρχίες του, έναν στρατό των λαών, ικανό να αντισταθεί στις γερμανικές μεραρχίες και στις αντιδραστικές συμμορίες και να τις καταστρέψει, όλα αυτά δεν είναι παρά οι πρωταρχικές εγγυήσεις για το θρίαμβο του δημοκρατικού λαϊκού καθεστώτος στην Αλβανία. [...] Ο λαός μας, έχοντας στην πραγματικότητα στο πλευρό του ολόκληρο τον προοδευτικό κόσμο, δε θα αφήσει πια εκείνους που ως τώρα τον καταπίεζαν και τον εκμεταλλεύονταν, να του κλέψουν τους καρπούς των αιματηρών του θυσιών. Αυτό που γινόταν ως τώρα, δε θα ξαναγίνει: ο λαός να σκοτώνεται και οι άλλοι που δουλεύουν ενάντια στα συμφέροντά του να παίρνουν τις καρέκλες.

Bashkimi, Ιούνιος 1945.

🔑 Ο Σειφουλλά Μαλεσόβα ήταν ένας από τους πιο εξέχοντες κομμουνιστές ηγέτες της αλβανικής αντιφασιστικής αντίστασης. Η κομμουνιστική ιδεολογία του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος, η οποία αποτυπώνεται στην πηγή που είδαμε παραπάνω, οδηγεί στη δημιουργία ενός μανιφέστου για το πώς θα καθοδηγηθεί η χώρα μετά τον πόλεμο, πλαισιώνοντάς το με ένα σκεπτικό που παρουσιάζει όλες τις άλλες πολιτικές ομάδες ως προδότες και συνεργάτες των κατακτητών. Διαβάζοντας αυτό το άρθρο μπορεί κανείς να πάρει μια ρεαλιστική εικόνα της κομμουνιστικής προπαγάνδας κατά τη διάρκεια του πολέμου.

? Αναλύστε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται σ' αυτό το απόσπασμα. Ποια στοιχεία του άρθρου θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συνιστούν προπαγάνδα;

⁸ Ο Σείφουλλά Μαλεσόβα γεννήθηκε στο Μαλεσόβε, κοντά στην Πρεμετή, το 1900. Είκοσι τεσσάρων χρονών άρχισε να γράφει ποίηση και να δημοσιεύει τα πρώτα του άρθρα. Αργότερα πήγε στη Μόσχα ως μέλος της Κομιντέρν [η Κομμουνιστική Διεθνής, το διεθνές συντονιστικό όργανο των κομμουνιστικών κομμάτων που έδρευε στην ΕΣΣΔ]. Πήρε ιδιαίτερα ενεργό μέρος στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταπολεμικά διορίστηκε επικεφαλής της Ένωσης Συγγραφέων και αργότερα έγινε υπουργός Παιδείας στην Αλβανία. Μετέφρασε έργα του Γκαίτε, του Νικολάι Νεκρασόφ και άλλων. Φυλακίστηκε από το κομμουνιστικό καθεστώς για τις φιλελεύθερες πολιτικές του αντιλήψεις και στάλθηκε στη φυλακή για είκοσι χρόνια. Πέθανε εξόριστος το 1971 στο Φιέρ.

A-10. Προκήρυξη της Περιφερειακής Επιτροπής Μακεδονίας του Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας

Νοέμβριος του 1941

[...] Η βουλγαρική κυβέρνηση διέπραξε σφαγές στο Κουμάνοβο, αφήνοντας εκεί επτά με οχτώ νεκρούς, μεταξύ τους και γυναίκες. [...] Οι πόλεις μας περικυκλώθηκαν και καταλήφθηκαν, ο λαός μας έμεινε φυλακισμένος στα σπίτια του για μέρες ολόκληρες. Στο Πρίλεπο (και σε μερικά άλλα μέρη) εκατοντάδες άνθρωποι πιάστηκαν, ξυλοκοπήθηκαν, ταπεινώθηκαν, διαπομπεύτηκαν στους δρόμους. Στους δρόμους πολύ συχνά βλέπεις τίμιους Μακεδόνες –τους καλύτερους γιούς του μακεδονικού λαού – να οδηγούνται στις φυλακές από τη βουλγαρική φασιστική αστυνομία. Ποιος τα κάνει όλα αυτά; Είναι οι Βούλγαροι; Όχι! Ο βουλγαρικός λαός δεν έχει τίποτε να κάνει με όλα αυτά. Τα κάνουν οι προδότες του βουλγαρικού λαού, που ξεπουλιούνται για μια φούχτα βρώμικο ασήμι των φασιστών. Αυτοί οι προδότες βάζουν τα δυνατά τους να υπακούσουν το τέρας, τον Χίτλερ, και να μας κάνουν εμάς τους Μακεδόνες να πολεμήσουμε και να μισήσουμε τους Βουλγάρους, τους Ρώσους, τους Σέρβους και τους άλλους σλαβικούς λαούς. Ο αιματοβαμένος Χίτλερ θέλει να ξεκαθαρίσει τους σλαβικούς λαούς και

να τους κάνει δουλοπάροικους της φεουδαρχίας, σκλάβους που θα οργώνουν τη γη και θα την σκάβουν για τους γερμανούς κόμητες και βαρόνους. Ο παράφρονος Χίτλερ ουρλιάζει πως τέσσερα – πέντε εκατομμύρια σλαβικού λαού, πρέπει να χαθούν από τον κόσμο για να κάνουν τόπο στον γερμανικό λαό και γι' αυτόν το λόγο κίνησε ενάντια στη σοβιετική Ρωσία, τη χώρα του σοσιαλισμού, προστάτη όλων των αδικημένων λαών και ιδίως των μικρών σλαβικών λαών.

Σήμερα, η ηρωϊκή μάχη του σοβιετικού λαού είναι μια μάχη όλου του σλαβικού λαού ενάντια στο κακό, ενάντια στον κοινό εχθρό. Η νίκη τους είναι και δική μας νίκη, μια νίκη που θα δώσει τέλος στη σκλαβιά, στην πείνα και την τρομοκρατία που έφερε ο φασισμός.

Πηγές για τον απελευθερωτικό πόλεμο...

στη Μακεδονία, σ. 28-29.

Ποιοι ήταν οι σκοποί αυτής της προκήρυξης; Ποια είναι εδώ η στάση της Περιφερειακής Επιτροπής Μακεδονίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στο βουλγαρικό λαό; Εξηγήστε το ρόλο που διαδραμάτισε η Σοβιετική Ένωση. Συγκρίνετε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ με εκείνη της προηγούμενης πηγής.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I

Οι πηγές που είδαμε παραπάνω, παρουσιάζουν τους πολιτικούς ηγέτες ρεαλιστικά; Ποιες ομοιότητες μπορείτε να διακρίνετε σ' αυτές τις περιγραφές των ηγετών; Ποιες διαφορές μπορούν να διαπιστωθούν ανάμεσα σ' αυτές τις περιγραφές;

Βρείτε περιγραφές πολιτικών ηγετών της δικής σας χώρας από την ίδια περίοδο. Μπορείτε να εντοπίσετε ομοιότητες με αυτές που παρατέθηκαν παραπάνω; Βρείτε διαφορετικές περιγραφές του ίδιου ηγέτη. Για ποιους λόγους νομίζετε ότι το ίδιο πρόσωπο παρουσιάζεται με διαφορετικούς τρόπους;

Τι συμπεράσματα θα μπορούσατε να βγάλετε σχετικά με αυτές τις προπαγανδιστικές απεικονίσεις; Τι νομίζετε ότι δείχνουν; Τι ήθελαν να πούνε στον λαό; Προσπαθείστε να βρείτε για κάθε μια από τις παραπάνω πηγές τα εξής: Ποια ιδεολογία υποστήριζε; Γιατί ήταν η προπαγάνδα τόσο σημαντική στη διάρκεια του πολέμου; Μπορείτε να εντοπίσετε τις κύριες πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που σημειώθηκαν σε κάθε χώρα; Μπορείτε να βρείτε κάποιες τάσεις που να ήταν κοινές σε όλες τις χώρες;

II. Στρατοί και στρατιώτες

A-11. Αμερικανική έκθεση σχετικά με τις δραστηριότητες της αλβανικής αντίστασης

«Οι Μπαλλιστές⁹ απέφυγαν να πολεμήσουν τόσο τους Ιταλούς όσο και τους Γερμανούς. Η βασική τους πολιτική, τον πρώτο καιρό, ήταν: «Αφήστε τούς Συμμάχους να πολεμήσουν για μας». Τώρα που η ΛΝΤ¹⁰ ενίσχυσε τη θέση της σε τέτοιο βαθμό, ώστε να φαίνεται πως έχει αρκετά μεγάλη πιθανότητα να κυριαρχήσει στη χώρα με το τέλος του πολέμου, οι Μπαλλιστές αρχίζουν να γίνονται νευρικοί και φωνάζουν τους Γερμανούς να πολεμήσουν αντί γι' αυτούς, προσπαθώντας να σαρώσουν τη ΛΝΤ και πάλι όμως, χωρίς να πολεμήσουν οι ίδιοι. Ότι και αν συμβεί, μοιάζει σαν οι Κύριοι Μπαλλιστές, όπως τους αποκαλεί η ΛΝΤ, να είναι αποφασισμένοι να μην πολεμήσουν στ' αλήθεια. Θα στείλουν πιθανότατα, μερικούς λεπτεπίλεπτους ελεύθερους σκοπευτές και θα κάνουν και μερικές εντυπωσιακές δολοφονίες αντιπάλων και μάλιστα μερικοί θα το ονομάσουν αυτό εμφύλιο πόλεμο, αλλά οι ίδιοι δεν πρόκειται να σταθούν για να πολεμήσουν. Τουλάχιστον, όλα τα σημάδια κάτι τέτοιο δείχνουν.

Costa, σ. 166.

Το απόσπασμα αυτό αποτελεί τμήμα μιας επίσημης έκθεσης, με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου του 1943, που έστειλε ο αμερικανός αντιπρόσωπος του Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών (Office of Strategic Services, OSS) του Αμερικανικού στρατού και του Ειδικού Εκτελεστικού (Εκτελεστικό Ειδικών Επιχειρήσεων - Special Operations Executive, SOE) του βρετανικού στρατού στο αρχηγείο του, σχετικά με τις δραστηριότητες της αλβανικής αντίστασης. Μας βοηθά να πάρουμε μια ιδέα της πολεμικής στρατηγικής που είχε κάθε ομάδα και επίσης μας δίνει τη δυνατότητα να τις προσεγγίσουμε συγκριτικά.

A-12. Οι εκπρόσωποι των Συμμάχων στα Βαλκάνια μιλούν σχετικά με τις στρατηγικές του αντάρτικου στην Αλβανία

Το Μπαλλί Κομπετάρ λέει πρακτικά: «Ας οργανωθούμε τώρα και πολεμάμε αργότερα».

Ή όπως το έθεσε μια ακόμη έκθεση:

«Θα προχωρήσουμε σε δράση, όταν οι Βρετανοί αποβιβαστούν στο Δυρράχιο».

Η ΛΝΤ. Αυτή λέει πρακτικά: «Ας οργανωθούμε τώρα και ας πολεμήσουμε τώρα. Ας συνεχίσουμε να πολεμάμε, όσο υπάρχει έστω κι ένας στρατιώτης του Άξο-να σε αλβανικό έδαφος».

Costa, σ. 167.

Αυτό είναι ένα απόσπασμα από τις εκθέσεις σχετικά με τον ανταρτοπόλεμο και τις πολεμικές στρατηγικές του Μπαλλί Κομπετάρ¹¹ και της ΛΝΤ το 1943 που συντάχθηκαν από τους εκπροσώπους των Συμμάχων στα Βαλκάνια.

Εσείς εγκρίνετε τις τακτικές που περιγράφουν οι πηγές που παρουσιάστηκαν παραπάνω; Είναι αλήθεια ότι τα «μικρά έθνη» πρέπει να κρύβονται, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις πολεμούν μεταξύ τους; Εξηγήστε τη θέση σας.

A-13. Ο κροάτης στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια σχετικά με την κατάσταση στη Μακεδονία

[...] Οι σχέσεις μεταξύ Βουλγάρων και Γερμανών είναι καλές. Πριν από λίγο καιρό ένα πολιτικής φύσης επεισόδιο συνέβη σε ένα νυχτερινό κέντρο στα Σκόπια, πράγμα που έδωσε την αφορμή για να επέμβουν μερικοί γερμανοί αξιωματικοί. Σ' αυτό το νυχτερινό κέντρο η μπάντα έπαιξε τον μακεδονικό εθνικό ύμνο κι

⁹ Μπαλλιστές (Ballista): μέλη της οργάνωσης Μπαλλί Κομπετάρ για την οποία βλέπε αμέσως παρακάτω.

¹⁰ Βλ. εδώ, σημ. 2.

¹¹ Το Μπαλλί Κομπετάρ (Balli Kombetar, Εθνικό Μέτωπο) ήταν μια πολιτικοστρατιωτική οργάνωση στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Ήθελε να εγκαθιδρύσει αβασίλευτη δημοκρατία μετά την απελευθέρωση. Πολέμησε εναντίον των κατακτητών, αλλά σε μια ορισμένη στιγμή του πολέμου συνεργάστηκε με τους Γερμανούς, προκειμένου να συντρίψουν από κοινού τους κομμουνιστές. Αυτό χρησιμοποιήθηκε από την κομμουνιστική προπαγάνδα για να δυσφημιστεί το Μπαλλί Κομπετάρ μεταξύ των Αλβανών.

ένας κατώτερος αξιωματικός των Βουλγάρων ζητωκραύγαζε. Τότε ένας ανώτερος βούλγαρος αξιωματικός τον πλησίασε και ρώτησε γιατί ζητωκραύγαζε και έλαβε την απάντηση: «Ό,τι είναι μακεδονικό είναι και βουλγαρικό». Ακούγοντάς το αυτό, ο βούλγαρος αξιωματικός τον χαστούκισε. Κάποιοι γερμανοί αξιωματικοί, που διασκέδαζαν στο ίδιο κέντρο, παρατήρησαν το γεγονός και ρώτησαν το βούλγαρο αξιωματικό γιατί χτύπησε τον άλλο. Εκείνος δεν τους απάντησε και εγκατέλειψε το κέντρο. Οι γερμανοί αξιωματικοί τον ακολούθησαν έξω και τον έσπασαν στο ξύλο. Αυτό το επεισόδιο προκάλεσε κάποια δυσαρέσκεια σε όσους ήταν εκεί και αγαπούν τη Μακεδονία. [...]

Τεκμήρια για τον αγώνα του Μακεδονικού λαού για την ανεξαρτησία και το εθνικό κράτος, σ. 308-309.

 Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης έκθεσης σχετικά με την κατάσταση στην κατεχόμενη Μακεδονία, την οποία υπέβαλε ο κροάτης στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια προς το κροατικό Υπουργείο Άμυνας. Αυτή η αρκετά ασυνήθιστη ιστορία δείχνει ορισμένες όψεις των σχέσεων μεταξύ των βουλγάρων και των γερμανών στρατιωτικών στη Μακεδονία του Βαρδάρη, η οποία αποτελούσε επίσημα τμήμα της βουλγαρικής επικράτειας εκείνη την εποχή.

 Περιγράψτε τις σχέσεις μεταξύ των βουλγάρων και των γερμανών στρατιωτικών στην κατεχόμενη Μακεδονία.

► Εικ. 4. Η αντικατάσταση του γερμανικού από το βουλγαρικό στρατό μετά τη φασιστική κατάληψη της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας (Απρίλιος 1941)

**A-14 και A-15.
Προκήρυξη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Επιτροπή Στερεάς Ελλάδας)**

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

Προς το λαό της Ρούμελης
Αδέλφια,

Το προσωπίο έπεσε και φάνηκε το πραγματικό πρόσωπο της οργάνωσης ΕΔΕΣ.

Τμήματα της οργάνωσης αυτής χτύπησαν πισώπλατα τμήματά μας στην Ήπειρο και απρόκλητα πιάσανε ανώτερα στελέχη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Ο σκοπός τους φανερός: Σε συνδιασμένη ενέργεια με τους συνεταιίρους τους Γερμανούς [...] να διαλύσουν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, την πρωτοπόρα οργάνωση του Ελληνικού λαού που παλεύει για τη λευτεριά της Ελλάδας.

Αδέλφια,

Ξέραμε την οργάνωση ΕΔΕΣ, ξέραμε ότι συνεργαζόταν με τα προδοτικά καθάρματα [...]. Ξέραμε τους σκοπούς τους: Να ματοκυλήσουν την Ελλάδα, να σπάσουν το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, να κάτσουν στο σβέρκο του ελληνικού λαού επιβάλλοντας ένα καθεστώς δικτατορικό. Τα ξέραμε όλα. Μα κάναμε ό,τι μπορούσαμε για να μη διασπαστεί ούτε μια στιγμή η ενότητα γιατί αυτό ήταν το συμφέρο του ελληνικού λαού – γιατί αυτό απαιτούσε η υπόθεση της λευτεριάς.

Τώρα όμως που ανοιχτά η οργάνωση ΕΔΕΣ συνεργάζεται με τους Γερμανούς [...].

Τώρα που κάνουν κοινές επιχειρήσεις εναντίον του ελληνικού λαού επιδιώκοντας το ματοκύλισμά του και τη διάσπαση του αγώνα του για τη λευτεριά, δηλώνουμε, εν ονόματι του συμφέροντος του ελληνικού λαού ότι θα τους ΤΣΑΚΙΣΟΥΜΕ και θα τους καταστήσουμε ανίκανους να βλάψουν το γιγάντιο έργο που ανέλαβε ο ελληνικός λαός για τη λευτεριά του και που πότισε και ποτίζει με το τίμιό του αίμα.

Αδέλφια,

Έχετε απόλυτη εμπιστοσύνη στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ

Πυκνώστε τις Φάλαγγές του

Μόνο το ΕΑΜ βγήκε απ'το λαό και για το λαό αγωνίζετε.

Καλούμε όλους τους τυχόν παρασυρμένους από την αντεθνική οργάνωση ΕΔΕΣ ν'ανοίξουν τα μάτια τους και νά'ρθουν κοντά μας στον ιερό αγώνα για τη ΛΕΥΤΕΡΙΑ.

Ζήτω το ΕΑΜ. Ζήτω ο ΕΛΑΣ.
Θάνατος στους καταχτητές, τους προδότες και τους
αδελφοκτόνους του Έθνους.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΑΜ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Φλάισερ, τ. Β', σ. 229.

Προκήρυξη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) 1943

ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Το Κομμουνιστικό Κόμμα αφ' ου έθυσσε και απώλεσε
σ' αυτόν τόπο, αφ' ου καπηλεύθηκε με αριστοτεχνική
μαεστρία και απάτη τα όσια και τα ιερά, αφ' ου εδη-
μιούργησε χωρίς λόγο θύματα επί θυμάτων, αφ' ου
ωργάνωσε παντού δολοφονίες και τρομοκρατικές
απόπειρες, αφ' ου εκμεταλλεύθηκε τους πάντας και
τα πάντα, πέρασε τώρα κάθε όριο θρασύτητας και
αναισχυντίας και τολμάει να κατηγορεί το Ε.Δ.Ε.Σ.
και να διαλαλή ότι απαρτίζεται από Γερμανο-φίλους,
από Γκεσταπίτες και από δολοφόνους!!! [...]

Ο Ε.Δ.Ε.Σ. στέκεται ψηλά ώστε να μην μπορούν να
τον φθάσουν και να τον επηρεάσουν αυτά τα ελεεινά
ρυπογραφήματα. Ο Ε.Δ.Ε.Σ. κλείνει στους κόλπους
του όλην την στρατιωτικήν δόξαν της Ελλάδος, όλα
τα ηθικά πολιτικά στελέχη και όλα τα προοδευτικά
στοιχεία του τόπου.

Ο Ε.Δ.Ε.Σ έχει σημαία του την Λαϊκήν Σοσιαλιστική
Δημοκρατία, την κρατάει ψηλά, την κρατάει γερά και
θα την κρατήσει έως ότου η Σοσιαλιστική Δημοκρα-
τία εφαρμοσθή για να γίνη η πηγή της ευτυχίας όλων
των Ελλήνων.

Ο Ε.Δ.Ε.Σ. είναι ο γνήσιος φορέας του αγνού πατριωτι-
κού πνεύματος. Από την καταγωγήν του, από την πολυ-
ετή παραδοσίν του, από την προσωπική ιστορία των με-
λών του είναι αμείλικτος εχθρός όλων των εχθρών της
Ελλάδος και των αιμοβόρων λύκων της Σόφιας. [...]

Έλληνες Δημοκράτες και Πατριώτες!

Μακριά από τους πατριδοκάπηλους και τους συκο-
φάντας. Μακριά από κείνους που θέλουν να φαρμα-
κώσουν την χαρά του λυτρωμού μας. Μακριά από
κείνους που αποκηρύττουν την αιματοποτισμένη
Βόρεια Ήπειρο και ερωτοτροπούν πάντοτε με τις αρ-
κούδες της Βουλγαρίας. Μακριά από τους εχθρούς
της ευτυχίας σου και της γαλήνης σου. Με μια λέξη
μακριά από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Όλοι στο

Ε.Δ.Ε.Σ. που είναι η κιβωτός της αγνότητας και της
ανωτερότητας. Όλοι στο Ε.Δ.Ε.Σ που είναι η πανίσχυ-
ρη πλυμμήρα της αληθινής Λαϊκής Δυνάμεως.

Φλάισερ, τ. Β', σ. 230.

Στις αρχές Ιουνίου του 1941 το σύνολο της
Ελλάδας είχε βρεθεί υπό την τριπλή κατοχή
Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων. Οι Γερμανοί επέβα-
λαν ένα σκληρό καθεστώς κατοχής λεηλατώντας τους
αγροτικούς πόρους της χώρας και τη βιομηχανία και
μάλιστα απαίτησαν από την Ελλάδα να τους καταβάλει
τα έξοδα των δυνάμεων κατοχής. Ακολούθησε ένας
τρομερός λιμός τον χειμώνα του 1941-1942, στη διάρ-
κεια του οποίου έχασαν τη ζωή τους πολλές δεκάδες
χιλιάδες άμαχοι. Το Κομμουνιστικό Κόμμα προχώρησε
στη σύσταση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου
(ΕΑΜ) τον Σεπτέμβριο του 1941. Το ΕΑΜ είχε δυο δια-
κηρυγμένους στόχους: την οργάνωση της αντίστασης
και την ελεύθερη επιλογή του πολιτεύματος από τον
ελληνικό λαό μετά την απελευθέρωση. Στην ίδρυσή
του συμμετείχαν επίσης και οι μικρές αγροτικές και
σοσιαλιστικές ομάδες. Σύντομα δημιουργήθηκε και το
στρατιωτικό του σκέλος, ο ΕΛΑΣ (Εθνικός Λαϊκός Απε-
λευθερωτικός Στρατός). Η ανικανότητα του παραδο-
σιακού «πολιτικού κόσμου» να αναλάβει ηγετικό ρόλο
συνεχίστηκε και στη διάρκεια της Κατοχής. Το πολιτικό
κενό, που είχε δημιουργηθεί από τον καιρό της δικτατο-
ρίας του Μεταξά, είχε τώρα χειροτερέψει ακόμη περισ-
σότερο από το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της φιλε-
λεύθερης ηγεσίας της χώρας βρισκόταν τώρα εξόριστο.
Οι Κομμουνιστές, που δεν ήταν παρά μια περιθωριακή
δύναμη κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, έσπευσαν να
καλύψουν το κενό. Προσέφεραν το όραμα ενός μέλλο-
ντος καλύτερου και πιο δίκαιου. Τους βοηθούσε το ότι
είχαν κατορθώσει να επιβιώσουν από τις διώξεις της
προηγούμενης περιόδου, ιδίως της δικτατορίας του
Μεταξά και είχαν μάλιστα αποκτήσει εμπειρία και ικα-
νότητα στην παράνομη δράση. Μολονότι η κομματική
ηγεσία ασκούσε στενό έλεγχο τόσο στην ηγεσία του
ΕΑΜ όσο και του ΕΛΑΣ, η συντριπτική πλειονότητα της
βάσης αυτών των οργανώσεων δεν ήταν κομμουνιστές.
Εμφανίστηκαν επίσης, ορισμένες μη κομμουνιστικές
ομάδες αντίστασης, σημαντικότερη από τις οποίες
ήταν ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
(ΕΔΕΣ), που είχε συγκροτηθεί από τέως φιλελεύθερους
αξιωματικούς. Το 1943 μεγάλες περιοχές στα ορεινά της
Ελλάδας είχαν περάσει στον έλεγχο της αντίστασης.

3 Συγκρίνετε τις δυο πηγές που παρατέθηκαν παραπάνω. Ποια ιδεολογία εκπροσωπεί κάθε μια από τις δυο προκηρύξεις; Τι λογής επιχειρήματα χρησιμοποιούν; Εσείς θεωρείτε ότι το να διαλέξει κανείς τη μια ή την άλλη πλευρά ήταν απλώς ζήτημα ιδεολογίας; Ήταν εύκολο για την πλειονότητα του πληθυσμού (με δεδομένο το μέσο μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων εκείνης της εποχής) να διαλέξει τη μια ή την άλλη πλευρά;

Εικ. 5. Φωτογραφία ανταρτών (ανδρών και γυναικών) της αριστερής αντίστασης στην Ελλάδα

Αθήνα, Πολεμικό Μουσείο, Βρετανική Συλλογή: IEE, τ. 16, σ. 16.

Key Τμήμα των δυνάμεων του ΕΛΑΣ, σε πορεία. Το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ενισχύθηκε από μεγάλο αριθμό Ελλήνων που επιζητούσαν να αντισταθούν στον κατακτητή και αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής της χώρας από τον Άξονα τον σημαντικότερο αντίπαλο των δυνάμεων Κατοχής στον ελλαδικό χώρο.

A-16. Οι βασικές θέσεις της Οσλομπόντιλνα Φρόντα (OF) (Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους)

1^η Νοεμβρίου του 1941

1. Πρέπει να εξαπολύσουμε αμείλικτο ένοπλο αγώνα εναντίον του εχθρού.
2. Αυτός ο αγώνας αποτελεί το θεμέλιο για την απελευθέρωση και την ένωση όλων των Σλοβένων.
3. Το Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους αντιλαμβάνεται την κοινότητα των γιουγκοσλαβικών εθνών ως κοινότητα φυσική και ιστορική

κι επομένως δεν αναγνωρίζει τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Θα παλέψει με όλες του τις δυνάμεις για την καλή συνεννόηση και την ενότητα όλων των γιουγκοσλαβικών εθνών. Ταυτόχρονα αγωνίζεται για την ένωση όλων των σλαβικών εθνών υπό την ηγεσία του μεγάλου ρωσικού έθνους βάσει του δικαιώματος αυτοδιάθεσης που έχουν όλα τα έθνη. [...]

5. Όλες οι ομάδες που συμμετέχουν στο Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους έχουν συμφωνήσει να μείνουν πιστές η μία στην άλλη. [...]

7. Μετά την απελευθέρωση, το Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους θα εισαγάγει τη λαϊκή δημοκρατία. Όλα τα άλλα ζητήματα, πέρα από την εθνική απελευθέρωση, θα λυθούν με δημοκρατικό τρόπο. [...]

Repe, σ. 187.

Key Λίγο μετά την κατάληψη της Σλοβενίας από την Γερμανία, Ιταλία και Ουγγαρία τον Απρίλιο του 1941, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σλοβενίας (CPS) οργάνωσε το Αντι-ιμπεριαλιστικό μέτωπο, στόχος του οποίου ήταν η απελευθέρωση της Σλοβενίας με τη βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης. Στα υπόλοιπα μέρη της Γιουγκοσλαβίας δεν υπήρχε ανάλογη οργάνωση. Εκτός από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σλοβενίας, άλλες ιδρυτικές ομάδες του Αντι-ιμπεριαλιστικού μετώπου ήταν οι Χριστιανοί Σοσιαλιστές, μια φιλελεύθερη ομάδα με το όνομα Γεράκι (Sokol) και διάφορες ομάδες διανοουμένων φιλελεύθερου και αριστερού ιδεολογικού προσανατολισμού. Μετά τη γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση (την 22^η Ιουνίου του 1941) η οργάνωση μετονομάστηκε σε Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους (Osvoobodilna fronta slovenskega naroda-OF). Το καλοκαίρι του 1941 το OF απηύθυνε πρόσκληση ένοπλου αγώνα ενάντια στους κατακτητές. Πολλοί άνθρωποι διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων εντάχθηκαν στις δυνάμεις των Παρτιζάνων. Το φθινόπωρο του 1941 η οργάνωση συνέταξε μία έκθεση ιδεολογικών αρχών με τον τίτλο «βασικές θέσεις του OF». Αν και το OF περιλάμβανε στις τάξεις του πολιτικές ομάδες διαφορετικών πολιτικών ιδεολογιών, το Κομμουνιστικό κόμμα της Σλοβενίας είχε τον έλεγχο της οργάνωσης. Κύριος στόχος του ΚΚΣ, εκτός της απελευθέρωσης, ήταν η επανάσταση, κι αυτό ήταν κάτι που απώθησε πολλούς, ενώ προκάλεσε επίσης τον εμφύλιο πόλεμο σε περιοχές της σλοβενικής επικράτειας. Σε γενικές γραμμές πάντως, η πλειοψηφία των Σλοβένων

υποστήριξε το OF, το οποίο στη συνέχεια εντάχθηκε στο Αντιφασιστικό Συμβούλιο για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας (AVNOJ) και μαζί διαμόρφωσαν τις βασικές αρχές της νέας ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Τον Οκτώβριο του 1944 στο συνέδριο του OF, στο οποίο παρευρέθηκαν αντιπρόσωποι από όλη τη Σλοβενία, εκλέχτηκε η Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης. Ένα χρόνο αργότερα μετονομάστηκε σε κοινοβούλιο και αποτέλεσε μέρος της προσωρινής κυβέρνησης. Το OF, ως τμήμα του Λαϊκού Μετώπου της Γιουγκοσλαβίας, κατέλαβε την εξουσία στις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές, το 1945.

Κοιτάξτε προσεκτικά το άρθρο 7. Πραγματοποιήθηκε;

A-17, A-18 και A-19.

Από το ημερολόγιο ενός διοικητή γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων

1^η Νοεμβρίου (1941)

Πριν από μερικές νύχτες ξέσπασαν συγκρούσεις με πεντακόσιους Τσέτνικ των μονάδων του Ντράζα Μιχαήλοβιτς. Νικήθηκαν και κάπου εκατόν σαράντα πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Οι δυνάμεις μας διέλυσαν τους Τσέτνικ στην Ποζιέγκα. Σ' αυτήν τη σύγκρουση οι Παρτιζάνοι μας υπέστησαν τρομαχτικές απώλειες. Ο διοικητής του τάγματος, ο σύντροφος Καπελάν, σκοτώθηκε, καθώς και άλλοι δυο διοικητές λόχων και πολλοί Παρτιζάνοι. [...] Έτσι έγινε, και αντί να πολεμάμε τους φασίστες, που μας επιτέθηκαν, πολεμάμε τους αδερφούς μας. Αντί να χύνουμε το αίμα του εχθρού, μαλώνουμε μεταξύ μας. Αντί οι άντρες του Ντράζα Μιχαήλοβιτς να πιάνουνε τα φορτηγά του εχθρού και να παίρνουν τα εφόδιά του, σταματάνε τα δικά μας φορτηγά και λεηλατούν αυτά που φασούλι το φασούλι εξοικονόμησε ο σερβικός λαός για να τα χαρίσει στον λαϊκό αγώνα. Αντί να πέφτουν επάνω στους Γερμανούς και να τους σκοτώνουν, στήνουν ενέδρα και σκοτώνουν τους δικούς μας ανθρώπους.

Dudić, σ. 230, 231.

Από τα πρακτικά της συνάντησης μεταξύ του Ντράζα Μιχαήλοβιτς κι εκπροσώπων της γερμανικής διοίκησης της Σερβίας στο χωριό Ντίβτσι

11 Νοεμβρίου 1941

Ντράζα Μιχαήλοβιτς: Ως στρατιωτικός δε ντρέπομαι που είμαι εθνικιστής. Το μόνο που θέλω, με αυτό που κάνω, είναι να υπηρετήσω το λαό. Κάνοντάς το αυτό, εγώ δεν θα σταθώ δίπλα σ' αυτούς που θέλουν να διώξουν τους Γερμανούς. Αλλά ούτε και θα επιτρέψω, παίρνοντας υπ' όψιν την αδυναμία των γερμανικών δυνάμεων σ' αυτήν τη χώρα, να γίνει η Σερβία κομμουνιστική. Υπήρξε πράγματι σύγκρουση με ορισμένους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, αλλά αυτοί δεν ήταν παρά λίγοι. Το στρατιωτικό μας καθήκον είναι, όσο αντέχουμε, να μην παραδοθούμε. Επομένως, δεν μπορεί να κατηγορηθούμε, επειδή δεν παραδινόμαστε. [...] Ο αγώνας εναντίον των δυνάμεων κατοχής ήταν ένα αναγκαίο κακό για να αποτραπεί η συμπαράταξη των λαϊκών μαζών στο πλευρό των κομμουνιστών. Για εμένα, ως στρατιωτικό, τα πράγματα είναι εντελώς ξεκάθαρα. Ποτέ δεν θα εξαπολύσω επιθέσεις, εκτός αν υπάρξουν κομμουνιστικές επιθέσεις και αν οι Γερμανοί τους παραδώσουν πόλεις και χωριά.

Petranović - Zečević, σ. 529-530.

Από τις οδηγίες του Ντράζα Μιχαήλοβιτς προς τον ταγματάρχη Τζόρτζε Λάσιτς και το λοχαγό Πάβλε Τζούρισιτς

20 Δεκεμβρίου 1941

[...] Οι στόχοι των ομάδων μας είναι:

Πάλη για την απελευθέρωση ολόκληρου του έθνους μας υπό το σκήπτρο της Αυτού Βασιλικής Υψηλότητας του Βασιλέα Πέτρου Β'.

Δημιουργία της Μεγάλης Γιουγκοσλαβίας και στο εσωτερικό της μίας Μεγάλης Σερβίας, με εθνική ομοιογένεια εντός των συνόρων της: Σερβία – Μαυροβούνιο – Βοσνία και Ερζεγοβίνη – Σίρμιο – Μπανάτο και Μπάτσκα.

Πάλη για την ενσωμάτωση στο κράτος μας όλων των σλαβικών περιοχών που παραμένουν στην κατοχή Ιταλών και Γερμανών (Τεργέστη – Γκορίτσια – Ιστρία και Καρινθία) καθώς και της Βουλγαρίας και της βόρειας Αλβανίας, συμπεριλαμβανομένης και της Σκόδρας. Εκκαθάριση της εθνικής επικράτειας από όλες τις

εθνικές μειονότητες και τα αλλοεθνή στοιχεία. [...] Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά συνεργασία με τους Κομμουνιστές Παρτιζάνους, επειδή αυτοί πολεμούν εναντίον της δυναστείας και απεργάζονται την κοινωνική επανάσταση. [...]

Διαδικασία: οι Αλβανοί, οι μουσουλμάνοι και οι Ουστάσι θα κριθούν, όπως τους αξίζει, για τα φρικτά εγκλήματά τους απέναντι στον πληθυσμό μας, θα πρέπει δηλαδή να περάσουν από «λαϊκό δικαστήριο». Οι Κροάτες, που βρίσκονται υπό την γερμανική κατοχή, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ανάλογα με τη στάση τους κατά τη δεδομένη στιγμή.

Συλλογή τεκμηρίων και γεγονότων, τ. XIV, βιβλίο 1, τεκμήριο αρ. 34.

🔑 Με αυτές τις τρεις πηγές προσπαθούμε να φωτίσουμε το ρόλο και τη θέση των Τσέτνικ και τη σχέση τους με τους Παρτιζάνους και τους Γερμανούς. Οι Τσέτνικ διοικούνταν από τον συνταγματάρχη του ηττημένου γιουγκοσλαβικού στρατού Ντράγκολιουμπ (Ντράζα) Μιχαήλοβιτς. Το καλοκαίρι του 1941, οι Τσέτνικ και οι Παρτιζάνοι βρέθηκαν να συνεργάζονται και από κοινού κατόρθωσαν να απελευθερώσουν μερικές κωμοπόλεις στη δυτική και την κεντρική Σερβία. Ωστόσο, από την αρχή κίόλας της εξέγερσης οι Παρτιζάνοι και οι μονάδες του Μιχαήλοβιτς συγκρούονταν για τον έλεγχο των μερών που απελευθέρωναν. Ως τις αρχές Νοεμβρίου του 1941 η σύγκρουση μεταξύ των δυο κινημάτων είχε μετατραπεί σε απροκάλυπτο εμφύλιο πόλεμο. Και οι δυο αντίπαλοι στρατοί ισχυρίζονταν πως αυτός και μόνον αυτός πολεμούσε εναντίον των κατοχικών δυνάμεων, ενώ οι αντίπαλοί τους συνεργάζονταν με τους κατακτητές. Μέχρι τη Συνδιάσκεψη της Τεχεράνης οι δυτικοί Σύμμαχοι θεωρούσαν πως σύμμαχοί τους ήταν οι Τσέτνικ και μόνον αργότερα άρχισαν να δίνουν κάποια βοήθεια και στους Παρτιζάνους.

❗ Πώς εξήγησε ο Μιχαήλοβιτς στον γερμανό διοικητή τις επιθέσεις που είχαν εξαπολύσει οι Τσέτνικ εναντίον των Γερμανών τους πρώτους μήνες της κατοχής; Κατά τη γνώμη σας, θεωρούσε στ' αλήθεια τους Παρτιζάνους μεγαλύτερο κίνδυνο από τους Γερμανούς; Προσέξτε τη στάση του Ντράζα Μιχαήλοβιτς απέναντι στα άλλα έθνη και τις προκαταλήψεις εναντίον τους

στην πηγή A-19. Ποια σημεία των οδηγιών αποτελούν στην πραγματικότητα μια πρόσκληση στη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου;

► **Εικ. 6. Σερβική αφίσα**

Nikolić, σ. 37.

🔑 Μετάφραση: Η Σερβία ανήκει στο αντικομμουνιστικό μέτωπο.

A-20. Η συνεργασία μεταξύ των Ουστάσι και των Τσέτνικ

Μαρτυρία του Σάβο Πρέτζα

Υπό την πίεση των Γερμανών, οι κρατικές αρχές των Ουστάσι άρχισαν να αλλάζουν στάση απέναντι στους Σέρβους κατοίκους της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Για τους γερμανούς κατακτητές ήταν πολύ σημαντικό να έχουν ειρήνη κι έτσι να μπορούν να

εκμεταλλεύονται τους φυσικούς πόρους της περιοχής και να τους χρησιμοποιούν για τις ανάγκες του μετώπου. Η κυβέρνηση του Πάβελιτς λοιπόν, εφάρμοσε μια σειρά μέτρων. Έβαλε στο «Κοινοβούλιο του Κροατικού Κράτους» μερικούς σέρβους αντιπροσώπους, ίδρυσε την «Κροατική Ορθόδοξη Εκκλησία» και ακόμη κλήθηκαν να υπηρετήσουν στον κροατικό στρατό μερικοί νεαροί σέρβοι νεοσύλλεκτοι. Η ηγεσία των Ουστάσι αποδέχθηκε την πολιτική της συνεργασίας με τους Τσέτνικ. Τις πρώτες συμφωνίες με τους διοικητές των Τσέτνικ έκαναν οι αρχές του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας (ΑΚΚ) στο Όζρεν και στην Τρέμπαβα. Με αυτήν τη συμφωνία οι Τσέτνικ αναγνωρίζουν επίσημα το ΑΚΚ και διακηρύσσουν τη νομιμοφροσύνη τους προς τον επικεφαλής του κροατικού κράτους. Όλες οι εχθροπραξίες με τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές του ΑΚΚ διακόπτονται και οι τελευταίες αναγνωρίζονται σε όλες τις περιοχές που είναι παρούσες οι μονάδες των Τσέτνικ. Προκειμένου να οργανωθεί ο κοινός αγώνας εναντίον των Παρτιζάνων, οι Τσέτνικ διατηρούν τους σχηματισμούς μάχης τους καθώς και τα όπλα και τις διοικήσεις τους, ενώ τον εφοδιασμό τους στις ενέργειες εναντίον των Παρτιζάνων αναλαμβάνουν οι στρατιωτικές μονάδες του ΑΚΚ. Οι τραυματίες Τσέτνικ από εδώ και πέρα θα περιθάλπονται στα νοσοκομεία που ανήκουν στις στρατιωτικές δυνάμεις του ΑΚΚ.

Albahari, σ. 398-399.

Μολονότι οι δυνάμεις του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας βρισκόνταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους εκπροσώπους των σέρβων υπερεθνικιστών (τους Τσέτνικ), η οποία προκάλεσε πλήθος θυμάτων μεταξύ του αμάχου πληθυσμού, την εποχή που περιγράφεται εδώ (το 1942), οι κροάτες και οι σέρβοι εθνικιστές συσπειρώθηκαν, υπό τη γερμανική πίεση, για να πολεμήσουν από κοινού τους κομμουνιστές.

Τι ήταν αυτό που έκανε τους εχθρούς (τους Ουστάσι και τους Τσέτνικ) να συνεργαστούν; Κατά τη δική σας γνώμη ήταν μόνον η γερμανική πίεση;

A-21. Οι απαρχές της εξέγερσης στη Βοσνία

Μαρτυρία του Ζάρκο Ζγκόνιανιν¹²

Ήμασταν ενθουσιασμένοι με τη δημιουργία της πρώτης ομάδας Παρτιζάνων και απολύτως ικανοποιημένοι με την εξέλιξη των προσπαθειών μας, αλλά έξαφνα υπήρξε αλλαγή της κατάστασης σε ολόκληρη την Κόζαρα¹³. Ανάμεσα στις 28 και τις 30 Ιουλίου¹⁴ σημειώθηκαν πολλές εμφανίσεις καλά πληροφορημένων αγγελιοφόρων που διέδιδαν το νέο, πως η εξέγερση άρχιζε και πως όλοι έπρεπε να ξεσηκωθούμε. Επαναστάτες από την περιοχή της Ντούμπιτσας¹⁵, πιθανώς με δική τους πρωτοβουλία, επιτέθηκαν στον αστυνομικό σταθμό της Κνέζιτσας και τον κατέστρεψαν. Αυτό είναι ακριβώς το γεωγραφικό κέντρο της Κόζαρας κι έτσι το νέο, ότι ο ξεσηκωμός είχε ξεκινήσει, μαθεύτηκε σ' όλο το βουνό. Είχαμε συμφωνήσει από πριν να ειδοποιήσουμε τον κόσμο να επιστρέψει στα σπίτια του, ώσπου να ρωτήσουμε την ηγεσία¹⁶ πώς θα έπρεπε να προχωρήσουμε. Μερικοί συμφώνησαν, μερικοί όχι. Εγώ πήγα εκεί και βρήκα τον Σόσα¹⁷. Του είπα τι έτρεχε και τον ρώτησα μήπως υπήρχε καμιά νέα οδηγία. Ο Σόσα μου απάντησε πως ούτε κι αυτός ήξερε τι συνέβαινε. Απλώς, ο λαός ξεσηκώνεται και χτυπά, όπου μπορεί.

Albahari, σ. 101.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι κομμουνιστικές αρχές επέμεναν πως η εξέγερση ξεκίνησε σαν ένα κίνημα που το είχε εμπνευστεί αποκλειστικά το Γιουγκοσλαβικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Ωστόσο, αυτή η πηγή μας δείχνει πως το ένστικτο για την επιβίωση αποτέλεσε έναν ακόμη λόγο για την εξέγερση.

12 Ο Ζάρκο Ζγκόνιανιν, Σέρβος της Βοσνίας, γεννήθηκε το 1916 κοντά στο Πρίγιεντορ της βορειοδυτικής Βοσνίας. Ήταν ένας από τους οργανωτές της εξέγερσης στα βουνά της Κόζαρας και στη Μπόσανσκα Κράγινα το 1941. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αναδείχθηκε στην ηγεσία της κρατικής αστυνομίας στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Πέθανε στο Ζάγκρεμπ το 1970.

13 Βουνό της βορειοδυτικής Βοσνίας.

14 Του 1941.

15 Πόλη της βορειοδυτικής Βοσνίας.

16 Την κομμουνιστική ηγεσία.

17 Περίφημος παρτιζάνος ήρωας από την Κόζαρα.

! Γιατί οι παρτιζάνοι ηγέτες στην περιοχή της Κόζαρρας κάλεσαν τον πληθυσμό να επιστρέψει στα σπίτια του και να μείνει εκεί, ώσπου να γίνουν οι συνεννοήσεις με την ηγεσία, για το τι θα έπρεπε να κάνουν στη συνέχεια; Γιατί ήταν σημαντικό αυτοί (οι Κομμουνιστές) να οργανώσουν την εξέγερση; Πώς και γιατί η ερμηνεία του ιστορικού γεγονότος μερικές φορές διαφέρει από το ίδιο το γεγονός;

A-22. Η ίδρυση της Μεραρχίας Ες Ες – «Χαντζάρι»¹⁸ ως κορύφωση της συνεργασίας των μουσουλμάνων με τους Ναζί στη Βοσνία¹⁹

Μαρτυρία του Τζεμάλ Μπίγιεντιτς²⁰

Αυτή είναι η περίοδος που ο εχθρός προχωρά σε ενέργειες προπαγάνδας και κινητοποίησης στο Σεράγεβο με σκοπό να σχηματίσει την XIII Μεραρχία των Ες Ες, την οποία αποκαλεί «Μεραρχία Χαντζάρι». Γι' αυτόν το λόγο ο πράκτορας των Γερμανών και θρησκευτικός ηγέτης της Παλαιστίνης, Ελ Χουσεϊνί, ήρθε στο Σεράγεβο. Δημιούργησε επαφές με την ομάδα των αντιδραστικών μουσουλμάνων. Εμείς είχαμε πληροφορίες για τα αντικείμενα των συζητήσεών τους, γιατί ένας από τους δικούς μας κρυφούς συνεργάτες ήταν παρών στις συναντήσεις τους. Ο Ελ Χουσεϊνί επέμενε ότι θα έπρεπε και οι μουσουλμάνοι να συνεισφέρουν με τις δυνάμεις τους στη γερμανική νίκη και σκόπευε να σχηματίσει την ειδική μεραρχία των Ες Ες, που αναφέραμε παραπάνω. Τη «Μεραρχία Χαντζάρι» και μετά από αυτήν άλλη μία μεραρχία. Το πιο αντιδραστικό κομμάτι των μουσουλμάνων, που ήταν προσανατολισμένο προς το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας και τη Γερμανία, υπολόγιζε πως μια τέτοια μονάδα θα μπορούσε να δώσει δύναμη στα μουσουλμανικά σχέδια εκείνης της εποχής. Με την αισχρή εκμετάλλευση της θέσης των μουσουλμάνων προσφύγων, που ήταν

ήδη εξαιρετικά δύσκολη, ο εχθρός κατόρθωσε να στρατολογήσει μεγάλο αριθμό από αυτούς (τους πρόσφυγες) στη συγκεκριμένη μεραρχία των Ες Ες. Η «Μεραρχία Χαντζάρι» οργανώθηκε σύμφωνα με τα πρότυπα των άλλων γερμανικών μονάδων και στάλθηκε από τους Ναζί για στρατιωτική εκπαίδευση στη Γαλλία και τη Γερμανία. Στις αρχές του 1944 αυτή η μονάδα έφθασε πρώτα στο Σρεμ κι έπειτα στο ανατολικό κομμάτι της Βοσνίας, όπου διέπραξε πολυάριθμα εγκλήματα. Η μεραρχία αποτελούνταν από αιμοβόρους Ουστάσι και όχλο και υποστηριζόταν από τους περισσότερους αντιδραστικούς μουσουλμάνους που ήταν στραμμένοι προς τη μεριά των φασιστικών κύκλων.

Από ποιον κοινωνικό χώρο στρατολογήθηκαν τα μέλη αυτής της μεραρχίας μπορούμε να το δούμε μέσα από τα αρχεία των στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών του Τρίτου Ράιχ στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας. Συγκεκριμένα, για τη στρατολόγηση των «εθελοντών» στη μουσουλμανική μεραρχία των Ες Ες «εγγυήθηκαν» σε κάθε οικογένεια που τους έδινε έναν τουλάχιστον «εθελοντή» ένα ποσό χρημάτων και τροφίμων ισοδύναμο με εκείνα που έπαιρναν στη διάρκεια του πολέμου οι γερμανοί στρατιώτες. Ωστόσο, αυτά ποτέ δεν τους δόθηκαν, γιατί οι συγγενείς των «εθελοντών» – γυναίκες, γονείς ή παιδιά – έπρεπε να συμπληρώσουν ορισμένες αιτήσεις τις οποίες δε συμπλήρωσαν ποτέ, αφού ήταν όλοι τους αγράμματοι.

Albahari, σ. 398-399.

! Κατά τη δική σας γνώμη, ποια ήταν τα κίνητρα αυτών που στρατολογούνταν στα Ες Ες; Εσείς πιστεύετε ότι τα τρόφιμα και τα χρήματα που είχαν υποσχεθεί οι αρχές σ' αυτούς τους ανθρώπους, δεν έφτασαν ποτέ στις οικογένειές τους για τους λόγους που μας δίνει το κείμενο;

18 Το όνομα του μακριού και καμπύλου πολεμικού σπαθιού που χρησιμοποιούνταν κατά την οθωμανική περίοδο.

19 Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη αποτελούσαν τμήμα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας.

20 Ο Τζεμάλ Μπίγιεντιτς γεννήθηκε στο Μόσταρ το 1917. Υπήρξε μέλος του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος από το 1939 και του κινήματος των κομμουνιστών Παρτιζάνων από το 1941. Κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και μετά τη λήξη του κατείχε θέση κλειδί στην πολιτική ιεραρχία της Γιουγκοσλαβίας. Μολονότι ήταν και ο ίδιος βόσνιος μουσουλμάνος, ποτέ δε δίστασε να περιγράψει παραδείγματα της μουσουλμανικής συνεργασίας με τους Ναζί (για παράδειγμα, την ιστορία της μουσουλμανικής μεραρχίας των Ες Ες «Χαντζάρι»). Σκοτώθηκε σε αεροπορικό δυστύχημα στο Κρέσεβο της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1977. Ως την εποχή του θανάτου του παρέμενε ένας από τους κυριότερους γιουγκοσλάβους πολιτικούς ηγέτες.

A-23. Ο Ντάρκο Στούπαριτς γράφει σχετικά με τη δημιουργία της πρώτης κροατικής αντάρτικης ομάδας, κοντά στο Σίσακ της Κροατίας, τον Ιούνιο του 1941

«Εκείνη τη νύχτα κάπου δέκα Κομμουνιστές και μαζί τους τα μέλη της Ένωσης Νέων Κομμουνιστών μαζεύτηκαν στην αυλή του σπιτιού της οικογένειας των Λάσιτς, στο Ζιάμπνο. Περπάτησαν ως καμιά εκατοστή μέτρα έξω απ' το χωριό κι εκεί κάθησαν κάτω από μια βελανιδιά για να κάνουν τη συνεδρίαση. Συζητούσαν ως τα μεσάνυχτα. Τότε τα μέλη του κόμματος που ήταν από τα γειτονικά χωριά έφυγαν για να κάνουν ορισμένες ενέργειες εκείνη την ίδια νύχτα. Ο Κάπο και ο Μαριγιάν έμειναν μονάχοι τους κάτω από τη βελανιδιά, άπλωσαν μια τέντα εκστρατείας και πλάγιασαν. Ήταν η πρώτη τους Παρτιζάνικη νύχτα. Αυτοί ήταν οι πρώτοι γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι».

Τις πρώτες μέρες του ανταρτοπόλεμου...

«...όλοι θέλανε να μάθουν πόσον καιρό θα κρατούσε ο πόλεμος. Με άλλα λόγια, πόσον καιρό θα πολεμούσαμε, αν η εξέγερση είχε καμιά ελπίδα επιτυχίας και τα λοιπά. [...] Μερικοί μας ρωτούσαν: «Αν κρυφτούμε στον στάβλο και μείνουμε εκεί πέντε-έξι βδομάδες, θα τελειώσει αυτός ο πόλεμος;». Συνήθως απαντούσαμε πως μάλλον δεν θα τέλειωνε τόσο γρήγορα, πως το πιο σημαντικό πράγμα ήταν να αντιτάξουμε ένοπλο αγώνα, πως αυτή ήταν τώρα η απόφασή μας και πως την ίδια απόφαση θα έπαιρνε και ολόκληρο το Κόμμα.»

Dedijer, σ. 397

Ποια ήταν η πραγματικότητα της ζωής των Παρτιζάνων τις πρώτες ημέρες του αντιστασιακού κινήματος; Εσείς τι γνώμη έχετε για την προσδοκία του «στάβλου»;

A-24. Μαρτυρίες για το πώς είδε η Οχρίδα την άφιξη των Γερμανών, των Ιταλών, των Βουλγάρων και των Παρτιζάνων στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Η άφιξη των Γερμανών στην Οχρίδα, 10 Απριλίου 1941

«Το βράδυ της Πέμπτης, κατά τις πέντε η ώρα, όλες οι καμπάνες άρχισαν να χτυπούν, γιατί εκείνη την

ώρα άρχιζαν να φτάνουν οι γερμανικές μονάδες. [...] Μερικοί τους περίμεναν στο κέντρο της πόλης κι εκεί τους πρόσφερε ψωμί, νερό και αλάτι ο Πάντο Ριλκόσκι. Επειδή εκείνοι φοβούνταν μην ήταν δηλητηριασμένα, έβαλαν να δοκιμάσει πρώτα ο Πάντο κι έπειτα έφαγαν και αυτοί. Αργότερα, κάποιος αξιωματικός του σερβικού ναυτικού τους οδήγησε στη ναυτική μοίρα και τους την παρέδωσε. Ήξερε γερμανικά και πιθανότατα ήταν Κροάτης. Αφού περπάτησαν πάνω κάτω στην πόλη, κάθησαν να φάνε το βραδινό τους, που ήταν κονσέρβες... Τα μαγαζιά ήταν κλειστά. Μόνο δυο καφενεία ήταν ανοιχτά, αλλά δεν σέρβιραν ούτε ποτά, ούτε καφέ, ούτε τσάι, γιατί δεν υπήρχε ζάχαρη...»

Η άφιξη των Ιταλών, 11 Απριλίου 1941

Τη νύχτα Παρασκευής προς Σάββατο εμφανίστηκαν οι ιταλικές μονάδες με αυτοκίνητα γεμάτα στρατιώτες και οπλισμό... Οι Ιταλοί ήταν πολύ πεινασμένοι και ζητούσαν από τον κόσμο αυγά και κοτόπουλα, αγόραζαν ψωμί και τα σχετικά. Τα παιδιά τούς πούλαγαν φαγητό κι έπαιρναν χρήματα, ιταλικές λίρες και αλβανικά λεκ.

Η άφιξη των Βουλγάρων, 12 Μαΐου 1941

Στις 12 Μαΐου, στις πέντε το απόγευμα, η βουλγαρική αστυνομία ήρθε πρώτη. Τους υποδέχτηκε ο πρόεδρος της δημαρχίας, Ιλίγια Κοτσαρέσκι. Δεκαπέντε μέρες αργότερα ήρθε και ο υπόλοιπος βουλγαρικός στρατός. Ο γερμανός στρατηγός Λίντεμαν έβγαλε ένα λόγο, που μας τον μετέφρασαν, όπου έλεγε πως παρέδιδε την πόλη στους Βουλγάρους, επειδή ήταν δική τους από παλιά και αυτοί έπρεπε να την κυβερνάνε. Έπειτα έβγαλε λόγο και ο βούλγαρος στρατηγός, λέγοντας πως πρωτίτερα ήμασταν σκλάβοι του σερβικού έθνους κι εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του στον απελευθερωτικό γερμανικό στρατό.

Έτσι έγινε και η Οχρίδα άλλαξε αφέντες τρεις φορές μέσα σ' ένα μήνα...

Η άφιξη των Παρτιζάνων, 15 Οκτωβρίου 1944

Στις 15 Οκτωβρίου, Κυριακή πρωί, μπήκαν οι Παρτιζάνοι. Ο λαός ήξερε πως θα έρχονταν. Όταν έφτασαν, μπήκαν καβάλα σ' άλογα. Ο λαός τους επιφύλαξε

εκπληκτική υποδοχή. Ήταν πολύς κόσμος, νέοι και γέροι [...] Την άλλη μέρα ήρθαν και μερικοί ακόμη Παρτιζάνοι. Ανάμεσά τους είχανε και γυναίκες οπλισμένες με βόμβες, οπλοπολυβόλα, φουσεκλίκια και που φόραγαν παντελόνια, κάτι που δεν είχαν ξαναδεί τα μάτια μας...

Mitreski, σ. 230-232, 280.

3 Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές παρουσιάζουν αυτές οι περιγραφές; Μπορούμε να διακρίνουμε ποια ήταν η στάση του συγγραφέα απέναντι στους διάφορους στρατούς, που έφτασαν στην Οχρίδα;

► Εικ. 7. Βόσνιοι μουσουλμάνοι στις δυνάμεις των Ουστάσι

Krišto, σ. 257.

Key Οι Ουστάσι έδιναν ιδιαίτερη σημασία στους βόσνιους μουσουλμάνους. Ο Πάβελιτς συνήθιζε να εξηγεί πως οι αριθμοί που δίνονταν, ότι δηλαδή υπήρχαν στη Γιουγκοσλαβία εφτάμισι εκατομμύρια Σέρβοι και μόνο δυόμισι εκατομμύρια Κροάτες, ήταν λάθος. Υπήρχαν πεντέμισι εκατομμύρια «καθολικοί και μουσουλμάνοι Κροάτες». Για να πάρουν τους μουσουλμάνους με το μέρος τους, οι Ουστάσι τους ονόμαζαν «το άνθος του κροατικού λαού». Οι βόσνιοι μουσουλμάνοι συγκροτούσαν χωριστές μονάδες στους κόλπους του κροατικού στρατού των Ουστάσι. Ξεχώριζαν από τις άλλες μονάδες από το φέσι που φορούσαν (το παραδοσιακό κάλυμμα του κεφαλιού για τους μουσουλμάνους).

A-25. Ένα παιδί μιλά για τον ανταγωνισμό των πολιτικών ομάδων στην Αλβανία

Το επόμενο κόλπο που δοκίμασαν ήταν να βάλουν Παρτιζάνους ντυμένους με στολές γερμανών στρατιωτών να μας επισκεφτούν και να κατηγορήσουν τους κομμουνιστές, για να δούν αν θα συμφωνούσαμε μαζί τους. Το ίδιο κόλπο έκαναν όμως και οι υποστηρικτές των Γερμανών σε όλο τον πληθυσμό της Άρζας. Και οι τρεις πλευρές έκαναν το ίδιο κόλπο σε όλους στην Άρζα. Εκείνοι που έρχονταν στα σπίτια μας ήταν από άλλα μέρη της χώρας και κανείς στην Άρζα δεν τους ήξερε. Με αυτό τον τρόπο έβρισκαν τι αισθανόταν ο καθένας για κάθε μια από τις τρεις μερίδες.

Hysolli, σ. 58.

3 Με ποιο τέχνασμα προσπαθούσαν οι αντίπαλες παρατάξεις ν' ανακαλύψουν ποιος σ' αλήθεια τις υποστήριζε και ποιος όχι; Τι σας λέει αυτό το απόσπασμα για την καθημερινή ζωή των αμάχων; Κατά τη δική σας γνώμη ποιος θα ήταν ο καλύτερος τρόπος για ν' απαντήσει κανείς, όταν τον ρωτούσαν για τους διάφορους στρατούς και παρατάξεις;

A-26. Εγκύκλιος του Κεντρικού Συμβουλίου του Εθνικού Κινήματος Απελευθέρωσης (ΛΝΤ) προς τις περιφερειακές του επιτροπές στην Αλβανία (με ημερομηνία 9 Σεπτεμβρίου του 1943)

Σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης, το Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης θα πρέπει να αποτελέσει

το μοναδικό κέντρο εξουσίας. Θα πρέπει να κινητοποιήσει ολόκληρο το λαό γύρω του και να μην αφήσει άλλες δυνάμεις, όπως το Μπάλλι Κομπετάρ, να ασκήσουν οποιαδήποτε επιρροή πάνω στο λαό [...] Οι εθνικοαπελευθερωτικές δυνάμεις θα πρέπει να αρχίσουν από τώρα να επιβάλλονται παντού και, όταν θα πραγματοποιηθεί η απόβαση, θα πρέπει να παρουσιαστούν στους Συμμάχους, μέσω των Συμβουλίων Εθνικής Απελευθέρωσης, ως ο μοναδικός φορέας εξουσίας του αλβανικού λαού [...] Η διοίκηση της Αλβανίας θα πρέπει να βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια των Συμβουλίων Απελευθέρωσης.

Smiley, σ. 89.

3 Ποιες συμβουλές δίνει αυτό το γράμμα, για το πώς θα έπρεπε να φερθεί ο λαός, στην περίπτωση που γινόταν συμμαχική απόβαση στην Αλβανία; Πώς θα έπρεπε ν' αποφευχθεί η εκπροσώπηση άλλων πολιτικών δυνάμεων; Ποια ήταν η στάση της ΛΝΤ απέναντι στις ανταγωνιστικές της πολιτικές ομάδες της Αλβανίας; Είναι, αλήθεια, ο τελικός ή ακόμη και ο κύριος στόχος των αντιστασιακών κινημάτων η κατάληψη της εξουσίας;

3 Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II

Καταστρώστε έναν πίνακα με τρεις στήλες. Από τους στρατούς που αναφέρονται σε κάθε πηγή, γράψτε τους στρατούς κατοχής στην πρώτη στήλη, τις κομμουνιστικές δυνάμεις στη δεύτερη και τους αντικομμουνιστικούς στρατούς στην τρίτη. Περιγράψτε τις σχέσεις μεταξύ των κομμουνιστικών και των αντικομμουνιστικών ένοπλων ομάδων, που δρούσαν σε κάθε χώρα. Καταστρώστε έναν κατάλογο των στρατών που υπήρχαν στη δική σας χώρα. Βρείτε περισσότερα στοιχεία για τους ηγέτες και τους σκοπούς που είχε ο καθένας από αυτούς. Πώς ήταν οργανωμένοι οι στρατοί των ανταρτών; Τι λογής προβλήματα αντιμετώπιζαν; Οι αντιστασιακοί στρατοί δεν παλεύουν μόνο για την ελευθερία, αλλά έχουν και αρκετούς άλλους στόχους. Ποιοι ήταν, στην περίπτωση της χώρας σας, αυτοί οι στόχοι;

III. Σχέσεις με τις δυο αντίπαλες συμμαχίες και με τις γειτονικές χώρες

A-27 και A-28.

Δελτίο ειδήσεων για το στρατιωτικό πραξικόπημα το οποίο ανέτρεψε τη φιλική προς τον Άξονα κυβέρνηση του βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας. Έλαβε χώρα στις 27 Μαρτίου του 1941, μετά την προσχώρηση της τελευταίας στο Τριμερές Σύμφωνο

Οι πορείες που έρχονταν από τους περιφερειακούς δρόμους ενώθηκαν μεταξύ τους και φούντωναν, ώσπου στο τέλος σχημάτισαν ένα τεράστιο ποτάμι. Η πορεία περιλάμβανε ένα μείγμα από εργάτες, υπαλλήλους, νέους, πολίτες, χωρικούς και γυναίκες. Στην κεφαλή της πορείας κρατούσαν σημαίες της χώρας. Ο κόσμος έδειχνε τις διαθέσεις του σε όλη τη διάρ-

κεια της πορείας. Ζητωκραύγαζαν: «Ζήτω η λαϊκή κυβέρνηση!», «Ζήτω ο στρατός του λαού!», «Ο στρατός είναι με το λαό!», «Απαιτούμε τα δημοκρατικά δικαιώματα του λαού!», «Αμνηστεία στους πολιτικούς κρατούμενους!».

[...] Οι αντιπρόσωποι των νέων και των εργατών, καθώς και ο Δρ. Ντράγκολιουμπ Γιοβάνοβιτς²¹, έβγαλαν λόγους στην Πλατεία Σλάβιγια. Όλοι διακήρυξαν την ικανοποίησή τους για την ανατροπή της προηγούμενης κυβέρνησης και τόνισαν ότι επιθυμία των κατοίκων του Βελιγραδίου ήταν να μη μείνει στη μέση ό,τι είχε ξεκινήσει στη χώρα, αλλά να εξελιχθεί, ώστε να διασωθούν η ειρήνη και η ανεξαρτησία του έθνους. [...] Αρκετοί λόγοι εκφωνήθηκαν και μπροστά στο μνημείο του Βουκ Κάρατζιτς. Ο καθηγητής του πανεπιστημίου, δόκτωρ Σίμα Μιλόσεβιτς, ήταν επίσης ανάμεσα

21 Ο δόκτωρ Ντράγκολιουμπ Γιοβάνοβιτς (1895-1977), καθηγητής πανεπιστημίου, ήταν ο ηγέτης της αριστεράς πτέρυγας του Αγροτικού Κόμματος. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το καθεστώς του Τίτο τον καταδίκασε σε μακρόχρονη φυλάκιση για τις αντιπολιτευτικές του δραστηριότητες.

στους ομιλητές. Ο γιουγκοσλαβικός λαός, σύμφωνα με τον κ. Μιλόσεβιτς, επιθυμεί να διαφυλάξει την ανεξαρτησία του έθνους και την ελευθερία του και να διασφαλίσει τα δημοκρατικά του δικαιώματα.

Politika, 28 Μαρτίου 1941.

Έκθεση του αρχιραβίνου της Γιουγκοσλαβίας, δρ. Ισαάκ Αλκαλάι, προς την εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, σχετικά με την αντίδραση του πληθυσμού στα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μεταξύ τέλους Μαρτίου και τέλους Ιουνίου του 1941

Εκείνη την ημέρα (την 26^η Μαρτίου) ταραχές ξέσπασαν ταυτόχρονα σε όλα τα γυμνάσια... Το τραγούδι: «Καλύτερα πόλεμος παρά υποταγή, καλύτερα στον τάφο παρά στη σκλαβιά» ακουγόταν απ' όλες τις τάξεις... Τα μαθήματα σε όλα τα σχολεία δεν έγιναν και το απόγευμα ξέσπασαν διαδηλώσεις στο πάρκο του Καλεμέγκνταν και στην πλατεία Σλάβιγια... Το ελληνικό προξενείο κατακλύστηκε από νέους από δεκαεφτά ως είκοσι χρονών που ήθελαν να πάνε στην Ελλάδα για να πολεμήσουν εθελοντές. [...]

Μόλις ο λαός έμαθε τα νέα για την αντιστροφή της πορείας, όλοι οι δρόμοι σημαιοστολίστηκαν και πολλοί επίσης σκεπάζτηκαν με λουλούδια. Ως τις έξι το πρωί (της 27^{ης} Μαρτίου) οι δρόμοι ήταν γεμάτοι κόσμος. Έβλεπες αγρότες με τα γιορτινά τους που εξακολουθούσαν να καταφθάνουν από τα κοντινά χωριά, εργάτες, διανοούμενους, σπουδαστές και πολίτες, γέρους και νέους. Όλοι τους έβγαιναν για να διαδηλώσουν τη χαρά τους, όλοι αγκαλιάζονταν, έκλαιγαν, τραγουδούσαν και φώναζαν συνθήματα. Ο χαιρετισμός εκείνη τη μέρα ήταν: «Ζήτω ο Βασιλιάς, Ζήτω η Γιουγκοσλαβία!» [...]

Οι πρεσβείες της Αγγλίας, της Αμερικής, της Ρωσίας και της Ελλάδας κυριολεκτικά πολιορκήθηκαν. Ομάδες κόσμου πηγαινοέρχονταν από τη μια πρεσβεία στην άλλη, κατάφερναν να χωθούν στις αυλές τους και χόρευαν το «κόλο», ενώ τους καλωσόριζαν, βαθειά συγκινημένοι, οι επικεφαλής και το προσωπικό αυτών των ξένων αποστολών. [...] Γίνονταν πορείες με σημαίες της Γιουγκοσλαβίας και των Συμμάχων στην κεφαλή τους και κατευθύνονταν προς το κέντρο της πόλης χειροκροτώντας το Βασιλέα, την Πατρίδα και το στρατό, φωνάζοντας συνθήματα εναντίον του Χίτλερ και των μισθοφόρων του. [...]

Γύρω στο μεσημέρι ξέσπασαν μεγάλες διαδηλώσεις μπροστά από το γερμανικό Γραφείο Κυκλοφορίας... Ένας άντρας βγήκε σ' ένα παράθυρο κρατώντας ένα μεγάλο πορτραίτο του Χίτλερ και μετά έβαλε στην άκρη του φωτιά. Το πορτραίτο καιγόταν σιγά, σιγά, ενώ από κάτω αντηχούσαν οι μανιασμένες επευφημίες του πλήθους, που μπορούσαν να ακουστούν ακόμη και στα μακρινότερα σημεία της πόλης. Έπειτα άλλοι δύο άνδρες έβγαλαν μια γερμανική σημαία με τη σβάστικα και την ξέσκισαν με τα ίδια τους τα δόντια.

Ristović, σ. 181-182.

Ποια ήταν η αντίδραση του πληθυσμού στην υπογραφή του Τριμερούς Συμφώνου από τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση και στο στρατιωτικό πραξικόπημα που ακολούθησε; Ποια λεπτομέρεια δείχνει ότι οι διαδηλωτές αντιλαμβάνονταν πως αυτά τα γεγονότα θα μπορούσαν να προκαλέσουν γερμανική επίθεση εναντίον της Γιουγκοσλαβίας;

► Εικ. 8. 27 Μαρτίου του 1941. Μαζικές διαδηλώσεις στο Βελιγράδι εναντίον του Άξονα

Petranović – Žutić, 27 Μαρτίου 1941.

Η οργισμένη αντίδραση του Χίτλερ στο στρατιωτικό πραξικόπημα που είχε οργανωθεί από μια ομάδα γιουγκοσλάβων αξιωματικών, ως αντίδραση στην προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στο Τριμερές Σύμφωνο στις 25 Μαρτίου, ήταν η αεροπορική επίθεση εναντίον της γιουγκοσλαβικής πρωτεύουσας στις 6 Απριλίου του 1941 και η κατάλυση του πρώτου γιουγκοσλαβικού κράτους.

A-29. Από τα απομνημονεύματα του Κωνσταντίν Κατσάρωφ²², διάσημου βούλγαρου δικηγόρου, για την πρώτη χρονιά του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου

Σ' αυτήν τη φάση του «drôle de guerre» [πληκτικού πολέμου], ο πόλεμος ελάχιστα γινόταν αισθητός στη Βουλγαρία, τουλάχιστον επιφανειακά, τόσο από πολιτική όσο και από στρατιωτική άποψη. Η εσωτερική κατάσταση στηριζόταν στο κύρος του Τσάρου [τίτλος του βασιλιά της Βουλγαρίας], ο οποίος με τη σειρά του βασιζόταν αφενός στον στρατό που είχε εκκαθαριστεί απ' όσους αξιωματικούς ήταν αναμειγμένοι στην πολιτική και αφετέρου στους υπουργούς που δεν ανήκαν σε κανένα πολιτικό κόμμα. Η εξωτερική πολιτική της χώρας ήταν μια πολιτική αναμονής, ακολουθούσαν η πορεία του «λάθε βιώσας». [...]

Η Βουλγαρία ήταν λοιπόν, προσκολλημένη στην ουδετερότητα. Αυτή η λέξη ασκούσε ιδιαίτερη γοητεία στους Βούλγαρους. Είχαμε προηγουμένως κάνει τρεις πολέμους και υποστεί δυο εθνικές καταστροφές, οι οποίες είχαν θάψει τα εθνικά ιδανικά που είχαν άλλοτε εμπνεύσει τη γενιά μας. Οι Βούλγαροι δεν πίστευαν ότι με τον πόλεμο ή με τη συμμετοχή της χώρας σε μια μεγάλη διεθνή συμμαχία θα βελτιώνονταν οι συνθήκες της ζωής τους.

Ένα τυπικό παράδειγμα της δυσπιστίας των Βουλγάρων απέναντι στην ιδέα, πως θα μπορούσαν να «ευδοκιμήσουν» στη διεθνή πολιτική σκηνή της εποχής, ήταν και το παρακάτω ανέκδοτο, που ήταν πολύ δημοφιλές:

«Ο Πίτσος βρίσκει τον δάσκαλο του χωριού και τον ρωτάει:

– Δάσκαλε, αυτήν τη φορά θα μείνουμε έξω από τον πόλεμο, ουδέτεροι, έτσι δεν είναι;

– Όχι, όχι! απαντά ο δάσκαλος, που είναι ειδήμονας της διεθνούς πολιτικής. Αυτήν τη φορά η Βουλγαρία δεν θα είναι σύμμαχος της Γερμανίας! Τώρα θα πολεμήσουμε με το μέρος των Άγγλων!

– Ωραία! Καιρός να νικηθεί καμιά φορά και η Αγγλία!»

Katsarov, σ. 547-548.

Γιατί οι περισσότεροι Βούλγαροι ήθελαν ν' αποφύγουν έναν νέο πόλεμο; Περίμεναν ότι θα είχαν οποιοδήποτε όφελος από την επερχόμενη παγκόσμια σύγκρουση;

A-30. Ο βούλγαρος δημοσιογράφος Νταναΐλ Κράπτσεφ σχετικά με την κατηγορία ότι η Βουλγαρία δεν πρόβαλε αντίσταση στο γερμανικό στρατό

Και αυτοί δηλαδή, γιατί δε σταμάτησαν το γερμανικό στρατό;

Μερικές χώρες επικρίνουν τη Βουλγαρία, επειδή η χώρα μας επέτρεψε στο γερμανικό στρατό, που υπήρξε σύμμαχος της στον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο, να διαβεί από τα βουλγαρικά εδάφη. Θα πρέπει λοιπόν, να επισημάνουμε πως αυτές οι χώρες είναι Μεγάλες Δυνάμεις. Εμείς, οι Βούλγαροι, έχουμε λοιπόν, κάθε δικαίωμα να τις ρωτήσουμε: Γιατί όλοι εκείνοι, που επικρίνουν τη Βουλγαρία, επειδή αυτή επέτρεψε στον γερμανικό στρατό να περάσει μέσα από τα εδάφη της, δε σταμάτησαν αυτόν το στρατό πέρισι ή και πρόπερι; [...] Γιατί όλοι αυτοί δεν ήρθαν οι ίδιοι εδώ, στην κάτω μεριά του Δούναβη, για να σταματήσουν τους Γερμανούς, αλλά θέλουν ο βουλγαρικός λαός των επτά εκατομμυρίων, που υπήρξε σύμμαχος της Γερμανίας κατά τον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο και συμμερίστηκε την τύχη της, να τον εμποδίσει να περάσει το μεγάλο ποτάμι; [...]

Σε τελική ανάλυση, δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς ότι η Βουλγαρία είναι και αυτή θύμα του συστήματος [των συνθηκών ειρήνης] των Βερσαλλιών, που άρχισε για τη χώρα μας στο Βουκουρέστι και τέλειωσε στο Νειγύ. Γιατί να είναι τα επτά εκατομμύρια του έθνους υποχρεωμένα να σταματήσουν τα ογδόντα εκατομμύρια των Γερμανών που ξεχύνονται ορμητικά για να χτίσουν μια νέα Ευρώπη; Η Βουλγαρία και η Γερμανία είναι και οι δυο θύματα εκείνων που είχαν νικήσει στον Πόλεμο πριν από είκοσι χρόνια κι εμείς εξακολουθούμε ακόμη να περιμένουμε τη νίκη της δικαιοσύνης. [...]

Εφημερίδα Ζόρα Σόφια, 6 Μαρτίου 1941.

Krapchev, σ. 210-211.

²² Ο Κωνσταντίν Κατσάρωφ, γεννημένος στη Σόφια το 1898, ήταν καθηγητής στη νομική σχολή του πανεπιστημίου της Σόφιας από το 1931 ως το 1953. Το 1953 καταδικάστηκε άδικα, αλλά αργότερα αποκαλύφθηκε πως η καταδίκη του είχε στηριχθεί σε δικαστική πλάνη και απελευθερώθηκε. Έπειτα από αυτό μετανάστευσε στην Ελβετία.

3 Ποια είναι τα επιχειρήματα του συντάκτη αυτού του άρθρου; Είναι πειστικά; Ποια είναι η στάση του Κράπτσεφ απέναντι στη Γερμανία και τον γερμανικό λαό;

A-31. Ο ίδιος βούλγαρος δημοσιογράφος, Νταναΐλ Κράπτσεφ, σχολιάζει τη γοργή νίκη της Γερμανίας επί της Γιουγκοσλαβίας, Απρίλιος 1941

Κείται τώρα σε ερείπια η χώρα αυτή που το 1885 επιτέθηκε στο βουλγαρικό πριγκηπάτο, επειδή η Νότια Βουλγαρία είχε ενωθεί με τη Βόρεια. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που το 1913 προδοτικά αποκήρυξε τη βουλγαροσερβική συνθήκη συμμαχίας και προκάλεσε τον πόλεμο μεταξύ των συμμαχών [τον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο]. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις στο Βουκουρέστι ήθελε να μας πάρει ακόμη και το Τσάρεβο Σέλο, για να μας «σπάσει τα δόντια στη Σόφια», όπως είχε δηλώσει τότε ο σέρβος εκπρόσωπος, ο Σπαλάικοβιτς. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που έδωσε στους Έλληνες την πατρίδα του Κύριλλου και του Μεθόδιου. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που ενέπνευσε τη δολοφονία του αυστριακού διαδόχου κι έτσι έβαλε σε κίνηση τον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που βοήθησε να διωχτεί η Βουλγαρία από τα μέρη του Αιγαίου. Λέμε η χώρα, και όχι ο σερβικός λαός, αφού ο λαός δεν είναι ένοχος. Ένοχοι είναι οι διανοούμενοι που τους κυβερνούν και που πάντοτε μισούσαν τη Βουλγαρία. [...] Αυτή η χώρα, όχι μόνον καταπίεσε πάνω από ένα εκατομμύριο Βουλγάρους, χωρίζοντάς τους από εμάς και προσπαθώντας να τους πάρει την καρδιά, την ψυχή και τη μητρική τους γλώσσα, αλλά επίσης υπονόμει τη Βουλγαρία και από τα μέσα. [...]

Χριστός Ανέστη! Από σήμερα, κάθε Βούλγαρος θα αναπνέει πιο ελεύθερα! Ευτυχείτε!

Krapchev, σ. 145-146.

3 Για ποιους λόγους ο Κράπτσεφ είναι τόσο ευτυχισμένος με αυτό που συνέβη; Η χαρά του έχει σχέση με αυτό που συνέβη σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία ή μήπως σ' ένα μέρος της μόνο; Γιατί; Τι μας λέει αυτό το άρθρο για τον ίδιο τον συγγραφέα;

► Εικ. 9. Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ, Αντωνέσκου, Μουσσολίνι και Χίτλερ (1941)

Universul, φ. 130, 15 Μαΐου 1942.

► Εικ. 10. Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ και αρχιστράτηγος Στάλιν (1945)

Universul, 26 Οκτωβρίου 1944.

3 Συγκρίνετε αυτήν τη φωτογραφία με την προηγούμενη. Ποια είναι η δική σας γνώμη για την πράξη του ρουμανικού στρατού και των πολιτικών ν' αλλάξουν στρατόπεδο στη μέση του πολέμου; Πιστεύετε ότι η νέα «συντροφικότητά» τους ήταν ειλικρινής; Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-32 και A-33.

Απόσπασμα από το Μνημόνιο (18/10/1941) του τότε πρωθυπουργού της Κυβέρνησης του Καϊρού, Εμμανουήλ Τσουδερού, πρώην τραπεζίτη, γνωστού για τις φιλελεύθερες απόψεις του και την αντίθεσή του στο καθεστώς του Μεταξά, προς τους Βρετανούς

«... Η επάνοδος του Βασιλέως και της Οικογενείας του εις την χώραν μας είναι ζήτημα τιμής, διότι ηκολούθησεν ορθήν και γενναίαν πολιτικήν αλλά και διότι είναι απολύτως συμφέρουσα και εις ημάς και εις τους συμμάχους μας. Ζήτημα δυναστικόν, δημιουργούμενον ευθύς μετά τον πόλεμον, θα παρέδιδε την Ελλάδα εις έριδας και αναρχίαν χωρίς τέλος. Εάν οι φίλοι μας αποβλέπουν εις μίαν Ελλάδα μεταπολεμικώς ικανήν να συνεχίσει την εξωτερικήν πολιτικήν της και να μείνη πολιτικός παράγων χρήσιμος δια την Μεσόγειον και τα Βαλκάνια, εν τοιαύτη περιπτώσει πρέπει από τούδε να παρασκευάσουν το έδαφος, το οποίον θα καταστήση αδύνατον τας εν Ελλάδι ανωμαλίαις».

Φλάισερ, τ. Α', σ. 181.

Με ποιον τρόπο προσπαθεί ο Τσουδερός να πείσει τους συμμάχους του ότι αυτό που τους συμφέρει περισσότερο είναι η επιστροφή του βασιλιά; Εσείς τι νομίζετε για τα επιχειρήματά του;

Μήνυμα του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Φόρειν Όφφισ) προς τον βρετανό επιτετραμμένο στο Κάιρο (14/8/1944)

«Εκείνο που θα μας συνέφερε καλύτερα θα ήταν, όταν τα βρετανικά στρατεύματα θα είναι έτοιμα να μεταβούν στην Ελλάδα, να ρυθμιστεί και η παράδοση των Γερμανών, υπό τον όρο ότι θα παραδώσουν και όλα τα γερμανικά όπλα και εφόδια, κατά τρόπο ώστε να μην πέσουν στα χέρια του ΕΑΜ και να μην υπάρξει κενό από το οποίο θα μπορούσε να επωφεληθεί το ΕΑΜ. Αυτό θα γινόταν αναμφίβολα καλύτερα, αν η παράδοση των στρατευμάτων και του υλικού μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε λιμάνια, όπου μπορούμε να φτάσουμε εύκολα. Φυσικά, ο Αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής εξετάζει διάφορους τρόπους και μέσα και θα λάβει υπ' όψιν του τις παραπάνω εκτιμήσεις».

Ιατρίδης, σ. 227.

Ο γερμανικός στρατός εξαπέλυσε την εισβολή του στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941 και σύντομα έκαμψε την αντίσταση των ελληνικών και των βρετανικών δυνάμεων. Τρεις ημέρες πριν από την πτώση της Αθήνας, στις 23 Απριλίου, ο στρατηγός Τσολάκογλου, χωρίς να έχει κυβερνητική εξουσιοδότηση, διαπραγματεύτηκε με τους Γερμανούς την ανακωχή. Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, ενώ στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε μια κυβέρνηση συνεργατών των κατακτητών. Τον Μάρτιο του 1944, το ΕΑΜ δημιούργησε την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), ως όργανο διακυβέρνησης της απελευθερωμένης Ελλάδας, πράγμα που συνιστούσε άμεση πρόκληση προς την εξόριστη κυβέρνηση. Η τελευταία απέκτησε έναν νέο πρωθυπουργό, τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος, υπό τη βρετανική αιγίδα, δοκίμασε να συγκροτήσει μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Τελικά, το ΕΑΜ ανέλαβε σ' αυτήν πέντε υπουργεία δευτερεύουσας σημασίας. Η Κυβέρνηση Παπανδρέου επέστρεψε στην απελευθερωμένη Αθήνα τον Οκτώβριο του 1944, με τη συνοδεία ενός μικρού βρετανικού εκστρατευτικού σώματος. Ο Παπανδρέου δεν έδωσε προτεραιότητα στα πιεστικά αιτήματα για τιμωρία των συνεργατών του κατακτητή. Το κύριο πρόβλημα ήταν ο αφοπλισμός των αντάρτικων δυνάμεων και η αντικατάστασή τους από έναν εθνικό στρατό. Οι υπουργοί του ΕΑΜ παραιτήθηκαν από την κυβέρνηση και μερικές ημέρες αργότερα, στις 3 Δεκεμβρίου του 1944, το ΕΑΜ οργάνωσε μια μαζική διαδήλωση στην Αθήνα. Η αστυνομία εξαπέλυσε απρόκλητα πυρ εναντίον της, αφήνοντας νεκρούς περίπου δεκαπέντε διαδηλωτές και διαδηλώτριες. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν τότε στα αστυνομικά τμήματα και ακολούθησαν λυσσαλές οδομαχίες σε όλη την Αθήνα μεταξύ των μονάδων του ΕΛΑΣ και των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων. Στο τέλος επικράτησαν οι βρετανικές δυνάμεις.

Τι είδους κενό φοβόταν το βρετανικό Φόρειν Όφφισ ότι μπορούσε να δημιουργηθεί στην Ελλάδα; Και γιατί;

A-34. Ο ταξίαρχος Μάγιερς, διοικητής της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής στην Ελλάδα, εκτιμά την επίδραση της ελληνικής αντίστασης στη γενική πορεία του πολέμου

Λίγο καιρό μετά την κατάληψή της η Ελλάδα απέκτη-

σε σημαντική στρατηγική σημασία για τον εχθρό. Όχι μόνον επειδή η χώρα υφίστατο αφαίμαξη για να του εξασφαλιστούν όσο γινόταν περισσότερα τοπικά προϊόντα αλλά κι επειδή τα λιμάνια της, και ιδίως ο Πειραιάς, χρησιμοποιούνταν για τον ανεφοδιασμό των αεροπορικών βάσεων του εχθρού στα νησιά της ανατολικής Μεσογείου κι επίσης για να διοχετεύονται μέσω της θάλασσας στρατιωτικά εφόδια στη Βόρεια Αφρική.

Το φθινόπωρο του 1942, τον καιρό ακριβώς που εμείς διασπούσαμε τη γερμανική γραμμή του Ελ Αλαμίν στην Αφρική, η καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου πέτυχε να διακοπεί η μόνη σιδηροδρομική σύνδεση της Αθήνας με τον βορά για έξι κρίσιμες εβδομάδες²³. Σ' αυτό το διάστημα, ο εχθρός δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον Πειραιά για να ενισχύσει τις δυνάμεις του στη βόρεια Αφρική με άλλες δυνάμεις πέραν των μικρών εφεδρειών που τύχαινε να βρίσκονται ήδη στη νότια Ελλάδα. Οι εκτεταμένες δολιοφθορές των επικοινωνιών του, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1943, απέσπασαν προσωρινά δύο γερμανικές μεραρχίες από το κύριο μέτωπο μάχης που βρισκόταν τότε στη Σικελία. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στην υλοποίηση του γενικού σχεδίου κάλυψης, στην επιτυχία των αποβάσεων μας και τελικά στην κατάληψη του νησιού. Υπολογίστηκε ότι μεταξύ του 1941 και του 1944 οι αντάρτες προκάλεσαν στον εχθρό απώλειες τουλάχιστον είκοσι πέντε χιλιάδων ανδρών. Είναι γνωστό ότι πάνω από εκατόν πενήντα σιδηροδρομικοί συρμοί πλήγηκαν ή καταστράφηκαν. Ανατινάχθηκαν παραπάνω από εκατό γέφυρες. Πάνω από διακόσια πενήντα πλοία, συνολικής χωρητικότητας περίπου εξήντα οχτώ χιλιάδων τόνων, βυθίστηκαν ή πλήγηκαν από σαμποτάζ. Στη διάρκεια του 1943 η δράση των ανταρτών ανάγκασε τους Ιταλούς να διατηρήσουν δεκατρείς μεραρχίες στην Ελλάδα. Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να κρατήσουν εκεί έξι μεραρχίες. Αν ο εχθρός είχε μειώσει τις δυνάμεις του στρατού κατοχής πριν από την έναρξη του εμφυλίου πολέμου στα ορεινά, θα διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο, να ξεσπάσει εναντίον του μια πανεθνική εξέγερση των Ελλήνων.

Myers, σ. 280-281.

Γιατί είχε η Ελλάδα στρατηγική σημασία για τους Γερμανούς; Ποια ήταν η σημασία της καταστροφής της γέφυρας του Γοργοπόταμου;

► **Εικ. 11. Φωτογραφία από ρουμανική εφημερίδα. Συναδέλφωση του ρουμανικού στρατού και του Κόκκινου Στρατού: αξιωματικοί στο μέτωπο**

Universul, 6 Οκτωβρίου 1944.

Ποια χρονιά μπορεί να τραβήχτηκε αυτή η φωτογραφία; Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-35. Η μεταχείριση των άγγλων αιχμαλώτων πολέμου στη Ρουμανία (1944)

Ο Αντωνέσκου πληροφόρησε τον Τσαο πως, παρόλο που εγώ είχα έρθει εδώ ως εχθρός, αυτός πάντως θα μας προστάτευε από τους Γερμανούς. Δεν χρειαζόταν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε πρόσχημα απέναντι στους Γερμανούς, για να μας πάρουν υπό την προστασία τους και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αυτός ο ίδιος, ο καθηγητής Μίχαϊ Αντωνέσκου [...] θα μας βοηθούσε να ετοιμάσουμε τις καταθέσεις μας. Δεν θα έπρεπε με κανέναν τρόπο να ομολογήσουμε πως είχαμε έρθει για να κάνουμε δολιοφθορά στην παραγωγή πετρελαίου, καθώς μια τέτοια ενέργεια

²³ Η καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου από την οποία περνούσε η σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκης – Αθηνών, τον Νοέμβριο του 1942, ήταν μια από τις πιο θεαματικές πράξεις της αντίστασης στην κατεχόμενη Ευρώπη. Την πραγματοποίησαν από κοινού αντάρτες του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ μαζί με βρετανούς σαμποτέρ, που είχαν πέσει με αλεξίπτωτο στην ορεινή Ελλάδα.

ενάντια σ' ένα στρατηγικής σημασίας εμπόρευμα θα έδινε στους Γερμανούς ένα ισχυρό επιχείρημα για να μας πάρουν στα χέρια τους. [...] Με αυτό τον τρόπο λοιπόν, ένας από τους κυριότερους συμμάχους του Χίτλερ, ένας Κουίσιλινγκ, πρώτα συνελάμβανε τρεις βρετανούς αλεξιπτωτιστές κι έπειτα μόνος του τους πρόσφερε την προστασία του και μάλιστα, έστειλε τον ίδιο του τον υπουργό Εξωτερικών, για να τους δασκαλέψει τι θα έπρεπε να πουν στην ανάκρισή τους από τους Γερμανούς. Πόσοι άραγε από τους δικούς μας, στην πατρίδα, που είναι συνηθισμένοι να κρίνουν τον πόλεμο με μάλλον γενικούς και απόλυτους όρους, θα φαντάζονταν ποτέ πως θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο;

Porter, σ. 161.

Αυτή η περιγραφή γράφτηκε από τον Άιβορ Πόρτερ, έναν βρετανό κατάσκοπο που στάλθηκε στη Ρουμανία με την εντολή να έρθει σε επαφή με τον Γιούλιου Μανίου²⁴, ηγέτη της δημοκρατικής αντιπολίτευσης. Η μεταχείριση στην οποία υπόκεινταν οι αιχμάλωτοι μας βοηθά να κατανοήσουμε τη στάση της κυβέρνησης Αντονέσκου, η οποία παρά τις επίσημες διακηρύξεις πίστης προς τους Γερμανούς, επιζητούσε τη συμπάθεια των δυνάμεων εντός των Ενωμένων Εθνών.

Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, η εξήγηση για την ασυνήθιστη αυτή μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου;

A-36. Από τα πρακτικά της συζήτησης μεταξύ Γιόζιπ Μπροζ – Τίτο και του πρωθυπουργού της Βρετανίας Ουίνστον Τσώρτσιλ στη Νεάπολη της Ιταλίας, 12 Αυγούστου του 1944

[...] Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΤΙΤΟ είπε ότι [...] όσον αφορά τους Σέρβους, οι δυνάμεις του δεν βρίσκονταν σε σύγκρουση μαζί τους, αλλά μόνο με την ομάδα του Μιχαήλοβιτς, που έστρεψε τα όπλα της εναντίον των Παρτιζάνων την πιο κρίσιμη στιγμή.

[...] Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ είπε πως η αληθινή λύση για τη Γιουγκοσλαβία είναι ένα δημοκρατικό σύστημα που θα στηριζόταν στους χωρικούς, κάνοντας βαθμιαία να βελτιώνεται η κατάσταση των αγροτικών νοικοκυριών.

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΤΙΤΟ είπε ότι, όπως είχε αρκετές φορές δημόσια διακηρύξει, δεν ήθελε να εισάγει το κομμουνιστικό σύστημα στη Γιουγκοσλαβία, όχι για κανένα άλλο λόγο αλλά γιατί ανέμενε πως μετά τον πόλεμο οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες θα ζούν σε ένα δημοκρατικό σύστημα, από το οποίο δε θα πρέπει να διαφέρει η Γιουγκοσλαβία.

Biber, σ. 277.

Μίλησε ο Τίτο έντιμα στον Τσώρτσιλ;

A-37. Διαταγή του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρα Εμμανουήλ Γ', με ημερομηνία 3 Μαΐου 1941, για την προσάρτηση της επαρχίας της Λιουμπλιάνας στην Ιταλία

ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΥΠ' ΑΡ. 291, ΜΕ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ 3 ΜΑΪΟΥ 1941 / ΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ ΧΙΧ

Σύσταση της επαρχίας της Λιουμπλιάνας

Εμείς, ο Βασιλεύς της Ιταλίας Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ',

[...] Άρθρο 2. Με βασιλικό διάταγμα, το οποίο εκδίδεται με πρόταση του Ντούτσε του Φασισμού και του Υπουργού Εσωτερικών, η Επαρχία της Λιουμπλιάνας εξαιτίας του πυκνού σλοβενικού της πληθυσμού θα απολαμβάνει καθεστώς αυτονομίας, το οποίο, θα παίρνει υπ' όψιν του τα εθνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, την γεωγραφική θέση της περιοχής και τις ιδιαίτερες τοπικές ανάγκες.

Άρθρο 3. Η διοικητική εξουσία θα ανήκει στον Ύπατο Αρμοστή, ο οποίος θα διορίζεται με βασιλικό διάταγμα, σύμφωνα με πρόταση του Ντούτσε του Φασισμού, του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Εσωτερικών.

²⁴ Γιούλιου Μανίου (1873-1953). Ρουμάνος πολιτικός, σημαντικός ηγέτης του ρουμανικού εθνικού κινήματος στην Τρανσυλβανία, την εποχή που αυτή ανήκε στην αυστροουγγρική μοναρχία. Κατά τη μεσοπολεμική περίοδο ο Μανίου, που προωθούσε ακούραστα τις δημοκρατικές ιδέες, ήταν ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς ηγέτες. Επικεφαλής της δημοκρατικής πολιτικής αντιπολίτευσης επί κυβέρνησης Αντωνέσκου. Μεταπολεμικά καταδικάστηκε και φυλακίστηκε από τους κομμουνιστές (1947) και πέθανε στη φυλακή του Σίγκετ.

Άρθρο 4. Ο Ύπατος Αρμοστής θα υποστηρίζεται στο έργο του από δεκατετραμελές συμβούλιο, τα μέλη του οποίου θα επιλέγονται από τις παραγωγικές τάξεις του σλοβενικού πληθυσμού.

Άρθρο 5. Δεν θα υπάρχει υποχρεωτική στρατιωτική θητεία για τους κατοίκους της Επαρχίας της Λιουμπλιάνας.

Άρθρο 6. Η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία θα διεξάγεται στη σλοβενική γλώσσα. Στην δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση καθιερώνεται η προαιρετική διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας. Όλα τα επίσημα διατάγματα θα εκδίδονται σε αμφότερες τις γλώσσες. [...]

Ferenc, σ. 33.

Τα ιταλικά στρατεύματα κατέλαβαν τις δυτικές και τις νότιες περιοχές της Σλοβενίας. Μετά από μια σύντομη περίοδο στρατιωτικής διοίκησης, οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής μετονόμασαν αυτές τις περιοχές που είχαν καταλάβει στη λεγόμενη Επαρχία της Λιουμπλιάνας (Provincia di Ljubliana), η οποία κυβερνήθηκε από έναν ύπατο αρμοστή. Λίγες ημέρες μετά την έναρξη της κατοχής συνήλθε ένα σλοβενικό σώμα που αποκαλούνταν Εθνικό Συμβούλιο, αλλά η λειτουργία του δε διήρκεσε παραπάνω από μερικούς μήνες και δεν είχε καμιά πραγματική εξουσία. Από νομική άποψη, η Επαρχία της Λιουμπλιάνας είχε γίνει πλέον μια από τις επαρχίες της Ιταλίας. Το καθεστώς αυτονομίας που απολάμβανε, αποτυπωνόταν στη διαφορετική ονομασία του διοικητή της («ύπατος αρμοστής», ενώ στα άλλα μέρη της Ιταλίας λεγόταν «νομάρχης»), στην επίσημη αναγνώριση των δυο γλωσσών, στην τυπική της συνδιοίκηση από τη συμβουλευτική επιτροπή της Επαρχίας της Λιουμπλιάνας, τα μέλη της οποίας ήταν Σλοβένοι

και τέλος στο γεγονός ότι οι σλοβένοι πολίτες της δεν είχαν την υποχρέωση να υπηρετούν στο στρατό. Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, η μέχρι τότε ιταλοκρατούμενη περιοχή, καταλήφθηκε από τους Γερμανούς.

Σχολιάστε το άρθρο 4.

A-38. Διήγηση του Ιβάν Βενεντίκοφ, περίφημου βούλγαρου αρχαιολόγου, για τις σχέσεις του με τους Γερμανούς στη Μακεδονία

Εκείνη την ώρα ο Στάμεν Μιχάηλοφ μας έφερε έναν γερμανό στρατιώτη, αρχαιολόγο. Ήταν τυπικός Γερμανός, ξανθός, ψηλός και φορούσε στολή. Είχε βρεθεί με τη μονάδα του στα Σκόπια. Ήταν γύρω στα τριανταπέντε και η ειδικότητά του ήταν η προϊστορική περίοδος. [...] Την τελευταία φορά που τον είδα, ο Λάνγκε μου είπε ένα ανέκδοτο για μας, τους Βουλγάρους:

«—Ο κόσμος λέει πως είσαστε δώδεκα εκατομμύρια» μου είπε.

«—Όχι, μονάχα έξι.»

«—Όχι, δώδεκα. Τα έξι είσαστε με μας και τα άλλα έξι με τη Σοβιετική Ένωση» μου απάντησε.

Αυτό με έκανε να αισθανθώ άσχημα, αλλά δεν είπα τίποτε. Θα μπορούσε άραγε να είχε δίκιο;

Venedikov, σ. 238-239.

Ποια είναι εδώ η συγκαλυμμένη μομφή του Γερμανού; Σε τι βασιζόταν;

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III

Ποιοι ήταν οι παράγοντες που επηρέασαν τις αποφάσεις για τον σχηματισμό ορισμένων συμμαχιών; Γιατί άλλαζαν τις συμμαχίες τους οι πολιτικοί πρωταγωνιστές του πολέμου; Οι ενέργειες των διάφορων πρωταγωνιστών του πολέμου ανταποκρίνονταν στις διακηρύξεις που είχαν κάνει στην αρχή του;

IV.Θρησκευτικοί φορείς

A-39. Κήρυγμα του Αρχιεπισκόπου Ιωαννίνων προς όλο του το ποίμνιο (10 Σεπτεμβρίου του 1943)²⁵

Προς τους Χριστιανούς της καθ' ημάς Επαρχίας Από της 9^{ης} τρέχοντος μηνός την Στρατιωτικήν διοίκησιν της Ηπείρου ανέλαβον αι Γερμανικαί Αρχαί Κατοχής. Υπεύθυνοι Αντιπρόσωποι αυτών διεκήρυξαν ότι ο Γερμανικός Στρατός αναλαμβάνει την φύλαξιν του νομιμόφρονος και φιλησύχου πληθυσμού, αλλ' ότι θεωρούσι τους αντάρτας εχθρούς όχι μόνον του Γερμανικού Στρατού, αλλά και των φιλησύχων πολιτών, εις βάρος των οποίων θα επιπέση αμείλικτος η τιμωρία, διότι θα ευρεθή εις την ανάγκην να λάβη σκληρά μέτρα άνευ διακρίσεως αθώων και ενόχων. Επί τη ευκαιρία ταύτη απευθυνόμεθα δια μίαν ακόμη φοράν προς τους Χριστιανούς μας δια να υπομνήσωμεν την κρισιμότητα των καιρών και απευθύνωμεν πατρικήν προτροπήν και σύστασιν όπως και αυτοί αποφύγωσιν οιανδήποτε έκνομον ενέργειαν και τους περί αυτούς απλοϊκώτερος πείσωσι όπως απόσχωσι πάσης μετά των ανταρτών συνεργασίας και ενισχύσεως προς αποτροπήν ολοκαυτωμάτων αθώων. Αντιλαμβανόμεθα πλήρως την αγωνίαν ήτις συνέχει τας ψυχάς όλων, αλλ' εν ονόματι του Ποιμαντοπικού καθήκοντος, εν ονόματι της στοργικής αγάπης προς το ποίμνιόν μας, εν ονόματι μιας ολοκλήρου ζωής αναλωθείσης δια την προστασίαν και την εξυπηρέτησιν του εμπιστευθέντος ημίν ποιμνίου, ποιούμεθα έκκλησιν προς πάντας όπως παραβλέψωσι παν τυχόν ατομικόν συμφέρον, χάριν του γενικού καλού, χάριν μεγάλου πλήθους αθώων εκτεθειμένων εις μυρίους κινδύνους και επικαλούμεθα σύνεσιν, πλήρη κατανόησιν της κρισιμότητος των περιστάσεων και υπομονήν. Αξιούμεν και ευελπιστούμεν ότι η ύστατη αυτή ημετέρα έκκλησις θα τύχη της δεούσης προσοχής και εκτιμήσεως. Διάπυρος προς Θεόν ευχέτης

Ιωάννινα 10 Σεπτεμβρίου 1943
 Αρχιεπίσκοπος Ιωαννίνων Σπυρίδων
 Φλάισερ, τ. Β', σ. 222.

Τι είναι αυτό που προτείνει στο ποίμνιό του ο αρχιεπίσκοπος Ιωαννίνων; Ποια είναι τα κίνητρα αυτής του της πρότασης; Μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτή την επιστολή, αν ο αρχιεπίσκοπος ενέκρινε ή όχι τις ενέργειες των γερμανικών αρχών;

A-40. Επιστολή του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και άλλων επιφανών Ελλήνων προς τον Γκούντερ φον Άλτενμπουργκ, γερμανό πρεσβευτή στην Ελλάδα

Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και άλλες προσωπικότητες της Ελλάδας, προς τον Γκούντερ φον Άλτενμπουργκ, πρεσβευτή του Γ' Ράιχ στην Ελλάδα

Αθήνα, 24 Μαρτίου 1943

Εξοχώτατε

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι δεν ζητούμεν διά του παρόντος να υπεισέλθωμεν καθ' οιονδήποτε τρόπον εις ζητήματα γενικής τακτικής των Γερμανικών Αρχών εν τη χώρα μας ή αλλαχού, αλλ' απλώς να υποβάλωμεν εκ της αφορμής ενός ζητήματος, το οποίον κατά τας τελευταίας αυτάς ημέρας κρατεί εις περισυλλογήν και συγκίνησιν ολόκληρον την ελληνικήν κοινωνίαν, ωρισμένας απόψεις, βέβαιοι ότι θα τας εξετάσητε εν πνεύματι βαθείας ευμενείας και ακόμη βαθυτέρας κατανοήσεως.

Πρόκειται περί της εκ Θεσσαλονίκης διώξεως της ελληνικής υπηκοότητος Ισραηλιτικής Κοινότητος, η οποία από πολλού χρόνου, καθ' όλα νομίμως εντεταγμένη εις τα θέσμια της χώρας μας, ου μόνον ουδέποτε έδωκεν αφορμήν παραπόνου τινός εις τους Έλληνας, αλλ' όλως εναντίως προσέφερε πάντοτε μεν δείγματα, σοβαράς συνεργατικής αλληλεγγύης εις αυτούς, εις δε κρισίμους στιγμάς σοβαράς αποδείξει αυταπαρνήσεως και αυτοθυσίας υπέρ του τόπου. Σημειωτέον έτι, ότι οι εν Ελλάδι Ισραηλίται έχουσι διάφορον νοοτροπίαν από τους εν Γερμανία τοιούτους, αγνοούσι δε ακόμη και την γλώσσαν των ομοθρήσκων των εν Πολωνία, όπου αποστέλλονται να ζήσουν. [...]

25 Κοιτάξτε επίσης τα κείμενα Γ-6 και Γ-7.

Εάν όθεν ληφθώσιν υπ' όψιν πάντα ταύτα, προστεθή δε ότι κατά την μακραιώνα διαδρομήν ολοκλήρου της ελληνικής Ιστορίας μας αι σχέσεις μας μετά του ισραηλιτικού στοιχείου υπήρξαν πάντοτε αρμονικά και ομαλά, από της απωτάτης αρχαιότητος της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των απογόνων του, και διημέσου όλων των εποχών της ανεξίτητου Ελληνικής Ορθοδοξίας, ως και εν τω πλαισίω της όλως προσφάτου μας εθνικής ζωής, πιστεύομεν ότι εν τη υψηλή ιδιότητι Υμών, ως ρυθμιστού των εν τη χώρα μας κατά τον παρόντα πόλεμον, δεν θα διστάσητε να εγκολπωθήτε την αίτησίν μας ταύτην και ν' αποφασίσητε όπως προσωρινώς τουλάχιστον η δίωξις του ισραηλιτικού στοιχείου εξ Ελλάδος ανασταλή, έως το ελληνικόν ισραηλιτικόν ζήτημα εξετασθή υπό το φως μιας ειδικής και όλως εμπειριστατωμένης ερεύνης. [...]

Εξοχώτατε

Εν ονόματι των ακραιφνών εκείνων ιδεών, τας οποίας το ελληνικόν πνεύμα και η υψηλή καλλιέργεια της πατρίδος σας ανύψωσαν εις συνθήματα πανανθρωπίνου ακτινοβολίας και ασυζητήτου επιβολής, εξαιτούμεθα όπως η υφ' υμών ζητούμενη υπέρ των Ισραηλιτών συνυπηκόων μας αναστολή της διώξεώς των, πραγματοποιηθή τάχιστα, και διαβεβαιούμεν υμάς, ότι ολόκληρος ο ελληνικός λαός θα είναι εις θέσιν να εκτιμήση δεόντως την φωτεινήν σας αυτήν ιστορικήν χειρονομίαν.

Βερέμης, Κωνσταντοπούλου, σ. 270-272.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία εξακολούθησε να λειτουργεί στην Αθήνα σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα θρησκευτικά και πολιτικά πράγματα αυτής της περιόδου και προσπάθησε να βοηθήσει τους Εβραίους στην προσπάθειά τους να διαφύγουν ή να κρυφτούν για να επιβιώσουν. Όταν άρχισαν οι πρώτοι εκτοπισμοί των Εβραίων, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός οργάνωσε μια συνάντηση επιφανών ακαδημαϊκών, δικαστικών και δικηγόρων, καθώς και προέδρων και γραμματέων συνδικαλιστικών κι επαγγελματικών οργανώσεων. Μαζί με άλλα είκοσι ένα δημόσια πρόσωπα συνέταξαν και υπέγραψαν εκκλήσεις προς τη κυβέρνηση των συνεργατών και τον πληρεξούσιο του γερμανικού Ράιχ στις οποίες τόνιζαν τον αποτροπιασμό που αισθανόταν ο ελληνικός λαός για τους εκτοπισμούς και απαιτούσαν την άμεσή τους διακοπή.

Με ποιον τρόπο γράφουν για την εβραϊκή κοινότητα της Ελλάδας οι συντάκτες αυτής της επιστολής; Τι ζητούν να κάνει ο γερμανός πρεσβευτής; Έθεταν τον εαυτό τους σε κίνδυνο, αυτά τα επιφανή δημόσια πρόσωπα, υπογράφοντας τούτη την επιστολή (θυμηθείτε την αντισημιτική πολιτική των Γερμανών, καθώς και την ωμότητα του τότε ελληνικού καθεστώτος); Κατά τη γνώμη σας, γιατί τονίζουν οι συντάκτες αυτής της επιστολής πως οι Εβραίοι της Ελλάδας έχουν νοοτροπία διαφορετική από εκείνη των Εβραίων της Γερμανίας;

A-41. Η Καθολική Εκκλησία της Αλβανίας σχετικά με την ιταλική εισβολή στη χώρα της

Από εκείνη την ιστορική ημέρα της 7^{ης} Απριλίου του 1939, η Αλβανία ευτυχεί χάρη στο θέλημα του Μεγάλου Ντούτσε του Φασισμού, της Αυτού Εξοχότητος Μπενίτο Μουσσολίνι, Σωτήρα της Αλβανίας και σύμφωνα με την εκπνερασμένη θέληση του Αλβανικού λαού, η οποία διατυπώθηκε από την Συντακτική Συνέλευση στις 12 Απριλίου του 1939. Οι Αλβανοί και ο αδελφός λαός της Ιταλίας έχουν πλέον ενώσει τις τύχες τους, όπως η ίδια η φύση είχε ορίσει από αρχαιοτάτων ήδη χρόνων, υπό το λαμπρό σκήπτρο της Σαβοΐας και υπό την Αυτού Υψηλότητα τον Βίκτορα Εμμανουήλ Γ', τον μέγα βασιλέα και τρεις φορές νικητή, και έχουν ενωθεί στους κόλπους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Από εκείνη την ευτυχή ημέρα, οι Αλβανοί είναι ελεύθεροι να εκφράζουν δίχως φόβο τα συναισθήματα και τις προσδοκίες τους για κάθε ζήτημα, πράγμα το οποίο δεν τολμούσαν να κάνουν από τον καιρό του θρυλικού τους ηγέτη Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη.

Hylli i Dritës, Δεκέμβριος 1940, σ. 601.

Αυτό το απόσπασμα προέρχεται από το περιοδικό *Hylli i Dritës* (Φωτεινός Αστήρ), το οποίο ήταν το δημόσιο όργανο της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας κι ένα από τα πιο εξέχοντα έντυπα της Αλβανίας.

A-42. Οι μουσουλμάνοι του Σεράγεβου για την κατάσταση στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη (που αποτελούσαν τότε τμήματα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας)

Στις 12 Οκτωβρίου του 1941 συντάχθηκε ένα ψήφι-

σμα από καμιά εκατοστή μουσουλμάνους του Σεράγεβου, έπειτα από πρόταση της κύριας επιτροπής της Ελ Χινταγιά²⁶, μιας ένωσης μουσουλμάνων κληρικών. Το ψήφισμα διαπίστωνε τις σκληρές συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι μουσουλμάνοι στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, επέκρινε τη βία που ασκούνταν εναντίον των Σέρβων και των Εβραίων, αρνιόταν ότι οι μουσουλμάνοι έφεραν την ευθύνη για τη διάπραξη εγκλημάτων και ταυτοχρόνως επέκρινε τους μουσουλμάνους που είχαν συμμετάσχει σε πράξεις βίας. Οι υπογράφωντες διατύπωναν και τα αιτήματά τους, σημαντικότερα από τα οποία ήταν τα εξής: η προστασία της «ασφάλειας της ζωής, της τιμής, της παρουσίας και της θρησκευτικής πίστης όλων των πολιτών του κράτους χωρίς καμιά διάκριση», καθώς και η αποτροπή μελλοντικών «ενεργειών, οι οποίες από τη φύση τους μπορούν να συνεπάγονται εξεγέρσεις και αιματοχυσία μεταξύ του λαού».

Redžić, σ. 16.

Ορισμένοι εκπρόσωποι των Βόσνιων μουσουλμάνων αισθάνονταν αποτροπιασμό για τα εγκλήματα που διέπρατταν οι αρχές του ΑΚΚ εις βάρος των σερβικών και εβραϊκών πληθυσμών της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1941. Τον Οκτώβριο εκείνης της χρονιάς δημοσιοποίησαν το συγκεκριμένο ψήφισμα στο οποίο αποτυπώνονταν οι αντιλήψεις τους.

A-43. Ο ισλαμικός κλήρος και η δημιουργία της μουσουλμανικής μεραρχίας των Ες Ες το 1943

Πρωταγωνιστικό ρόλο στη στρατολόγηση των ανδρών στη μεραρχία των Ες Ες διαδραμάτισαν οι μουσουλμάνοι μουφτήδες και ιμάμηδες. Ιδιαίτερα δραστήριοι σ' αυτό το έργο ήταν οι ιμάμηδες Μουσταφάς Μάλκοτς και Χαλίμ Μάλκοτς, οι οποίοι συγκέντρωναν τον λαό μπροστά στα τζαμιά, έβγαζαν προπαγανδιστικούς λόγους και καλούσαν τους άνδρες να καταταχθούν στην 13^η Μεραρχία των Ες Ες. Αυτοί που κατατάσσονταν, οδηγούνταν στη Γερμανία και από εκεί στη νότια Γαλλία, όπου εξοικειώνονταν με ειδικές συνθήκες πειθαρχίας κι εκπαιδεύονταν στρατιωτικά και πολιτικά. Ο κύριος σκοπός αυτού του είδους της εκπαίδευσης ήταν ν' αναπτυχθεί στα μέλη της μεραρχίας

μία μοιρολατρική προσέγγιση του Ισλάμ και των πολεμικών στόχων του Τρίτου Ράιχ. Φορείς αυτής της εκπαίδευσης των στρατιωτών στην 13^η Μεραρχία των Ες Ες ήταν νεαροί μουφτήδες, οι οποίοι είχαν προηγουμένως μορφωθεί σύμφωνα με τα πρότυπα του πανισλαμισμού, σε μια ειδική σχολή που είχε ιδρύσει στο Βερολίνο ο Ελ Χουσεϊνί, ο μεγάλος μουφτής της Ιερουσαλήμ.

Redžić, σ. 120.

Συγκρίνετε όσα παρουσιάζονται σ' αυτές τις δυο πηγές. Με ποιους τρόπους διέφεραν μεταξύ τους οι ενέργειες των διάφορων μελών του μουσουλμανικού κλήρου; Μπορείτε να βρείτε παρόμοια παραδείγματα στη χώρα σας;

A-44. Ο λόγος που εκφώνησε η Αυτού Αγιότης Νικόδημος, Πατριάρχης της Ρουμανίας, στη Νομική Σχολή του Βουκουρεστίου το 1942

«Εν και μόνον πράγμα οφείλομεν πλέον να σκεπτόμεθα. Οι εχθροί μας είναι εν ταυτώ και εχθροί του Σταυρού, εχθροί ενός πολιτισμού οικοδομημένου μετά θυσιών και κόπων απεριγράπτων επί του Ιερού Ευαγγελίου και επί της επιστήμης, η οποία ευρίσκεται εις την υπηρεσίαν του. Οι μπολσεβίκοι εκστομίζουν βλασφημίας κατά του Θεού και μάχονται δια την εκμηδένισιν του Σταυρού και όλων όσων υπό την σκέπην του εκτίσθησαν, δηλώνουν την χώραν των προγόνων μας και λεηλατούν τους τάφους των²⁷. [...] Βαθείας ρίζας διαθέτοντες εις εν αιμοσταγές παρελθόν, υπερασπιζόμεθα τούτην την κληρονομίαν μας, η οποία άλλωστε ανήκει εις άπαντα τον πολιτισμένον κόσμον. Μαχόμεθα δια τον Ιερόν Σταυρόν και δια το Ιερόν Ευαγγέλιον και προσευχόμεθα εις το όνομα του Θεού και Κυρίου μας Ιησού Χριστού.

Universul, φ. 79, 2.3.1942, σ. 4.

A-45. Άρθρο εφημερίδας: «Αι αδελφαί εκκλησίου. Λαμπραί προοπτικά της Ορθοδοξίας», του Μίχαϊ Μπουρλάκου

Μόλις ο πόλεμος έπαυσε εις τα μέρη της Ανατολής, κατέπεσε και εκείνο το μέλαν πέπλον, το οποίον

26 Η Ελ Χινταγιά ήταν βασική ισλαμική οργάνωση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης.

27 Το κείμενο αναφέρεται στην κατοχή της Βεσσαραβίας και της Μπουκοβίνας από τη Σοβιετική Ένωση το καλοκαίρι του 1940.

εχώριζε τας δυο γείτονας και αδελφάς Ορθοδόξους εκκλησίας, δηλαδή το πέπλον μεταξύ της πρεσβυτέρας μας αδελφής, του Πατριαρχείου της ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας και της νεότερας αδελφής, του Πατριαρχείου της ρουμανικής Ορθοδόξου μας Εκκλησίας. [...]

Και τότε η Αυτού Αγιότης Νικόδημος, Πατριάρχης της ρουμανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, δια των λόγων των οποίων απηύθυνε προς άπασαν την χώραν ... απέτισε φόρον τιμής προς το ρωσικόν Ορθόδοξον Πατριαρχείον, την πρεσβυγενή μας αδελφήν: «Προσφάτως η Αυτού Αγιότης, ο Αρχιεπίσκοπος Αλέξιος του Λένινγκραντ και του Νοβγκορόντ ... απηύθυνεν λόγους αδελφικούς εις το ορθόδοξον πλήρωμα της προσφιλούς μας χώρας, λόγους εγκαρδιωτικής και αναζωογονητικής ενθαρρύνσεως των ελπίδων του αγαπητού μας λαού και υπέρ της ευημερίας της αγίας ημών εκκλησίας. Αι σκέψεις αυταί της πρεσβυτέρας μας εν Χριστώ αδελφής μεγάλην χαράν μας ενέπνευσαν. Ευχή μας μεγίστη να ίδωμεν ανανεωμένην και ενισχυμένην την στενοτάτην μας σύνδεσιν μετά της πρεσβυτέρας μας εν Θεώ αδελφής, της αγίας Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ενώσεως των σοβιετικών και σοσιαλιστικών δημοκρατιών, εν πνεύματι χριστιανικής και αδελφικής αγάπης.

Άλλωστε μέγιστα και καινοφανείς προοπτικά διανοίγονται δια το μέλλον της Ορθοδοξίας. Μια νέα Οικουμενική Σύνοδος ανεμένετο μετά μεγάλης παρασκευής υπό των θεολόγων και του κλήρου όλων των Ορθοδόξων Εκκλησιών των Βαλκανίων. Πλην όμως, Οικουμενική Σύνοδος άνευ της συμμετοχής της πρεσβυτέρας αδελφής, του ρωσικού Ορθοδόξου Πατριαρχείου, ήτο αδύνατον να υπάρξει. Άλλωστε σοβαρά μελέται και έρευναι ενεκαινίσθησαν επίσης υπό των θεολόγων μας, εφορώντων την Αγγλικανικήν Εκκλησίαν εν παραλληλισμώ προς τας άλλας Ορθοδόξους αδελφάς Εκκλησίας. Εντούτοις, αδύνατος ήτο η τελική των ολοκλήρωσις άνευ της οικουμενικής κατανοήσεως απασών των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Είναι επομένως και από της θρησκευτικής μας επόψεως εξηγήσιμον, δια ποίους λόγους η Αγγλικανική Εκκλη-

σία εχαιρέτισεν μετ' ενθέρμου προσευχής και ευλαβώς απέτισεν φόρον τιμής εις την στιγμινήν ετούτην της αδελφικής επανενώσεως των δυο ορθοδόξων χριστιανικών λαών.

Universul, φ. 291, 28.10.1944.

Με ποιους τρόπους διαφέρουν μεταξύ τους αυτά τα δυο κείμενα; Τι συμπεραίνετε από αυτές τις δυο διακηρύξεις του Πατριάρχη Νικόδημου όσον αφορά στις εξωτερικές πιέσεις που δεχόταν. Κατά την άποψή σας, άλλαξε πραγματικά στάση απέναντι στους μπολσεβίκους; Αν ναι, ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι λόγοι αυτής της αλλαγής;²⁸ Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-46. Η σύλληψη του Πατριάρχη Γαβριήλ από τη γερμανική Γκεστάπο στο μοναστήρι του Όστρογκ, 23 Απριλίου του 1941

Μετά την παράδοση του γιουγκοσλαβικού στρατού στις 16 Απριλίου, εγώ έμεινα στο Όστρογκ. Σκοπός μου ήταν να επιστρέψω όσο ταχύτερα μπορούσα στο Πατριαρχείο, στο Βελιγράδι. Ωστόσο, αυτό δεν ήταν καθόλου εύκολο. Οι δρόμοι ήταν καταστραμμένοι, πετρέλαιο δεν υπήρχε, ούτε και δυνατότητα να το εξασφαλίσουμε από πουθενά. Ακόμη χειρότερα, ο κατακτητής είχε καταστρέψει όλους τους δρόμους, που ούτως ή άλλως βρισκονταν σε άσχημη κατάσταση, με τα τεθωρακισμένα και τα άρματα μάχης του. Περίμενα λοιπόν μια κατάλληλη ευκαιρία για την επιστροφή μου. Λίγο πριν από τις 6 το πρωί της 23^{ης} Απριλίου, ο Μιλιούτιν²⁹ χτύπησε την πόρτα μου... Μόλις ... μπήκε στο δωμάτιο, μου είπε: «Άγιε, Γερμανοί βρίσκονται εδώ και σας ψάχνουν». Ήταν αναστατωμένος και πολύ ταραγμένος. Βλέποντάς τον να έχει τόσο κακή διάθεση, του είπα: «Ησύχασε, σε παρακαλώ, και μην απελπίζεσαι. Τίποτε δεν πρόκειται να συμβεί σε σένα... Οι Γερμανοί ψάχνουν εμένα». Μόλις είχα τελειώσει αυτήν τη φράση, όταν τέσσερεις Γερμανοί με στρατιωτικές στολές εισέβαλαν στο δωμάτιο, χωρίς να κτυπήσουν. Στα μανίκια και στους

²⁸ Ένας από αυτούς τους λόγους πάντως, θα μπορούσε να είναι η αλλαγή στάσης του καθεστώτος των μπολσεβίκων απέναντι στη Ρωσική Εκκλησία την περίοδο που μεσολαβεί της συγγραφής των δύο κειμένων. Μετά τους διωγμούς που υπέφερε στη δεκαετία του 1930 και στις αρχές της δεκαετίας του 1940, η ρωσική εκκλησία νομιμοποιήθηκε ξανά το 1943. Αυτή η αλλαγή πολιτικής του Στάλιν θα μπορούσε να έχει δώσει ελπίδες και στη Ρουμανική Εκκλησία, ότι θα ήταν ενδεχομένως δυνατή η συμβίωσή της με τους μπολσεβίκους. Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Pospiclovsky, *The Russian Church under the Soviet Regime*, τ. Α'.

²⁹ Ο σταθερός σύντροφος του πατριάρχη.

γιακάδες τους είχαν τα αρχικά SD, που σήμαιναν την πολιτική αστυνομία ή την Γκεστάπο...

[...] Ο συνταγματάρχης είπε τα εξής: «Κατηγορείσαι ως ο κύριος εγκληματίας πολέμου για την είσοδο της Γιουγκοσλαβίας στον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Δεδομένης αυτής της κατηγορίας, έχω εντολή από τον ανώτατο διοικητή των στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων του Ράιχ, τον Φύρερ Αδόλφο Χίτλερ, να σε ανακρίνω σχετικά με τις εγκληματικές σου δραστηριότητες και κατόπιν να παραπέμψω την υπόθεση σε ένα ανώτερο στρατοδικείο, το οποίο θα απαγγείλει μια δίκαιη ποινή σύμφωνα προς τον στρατιωτικό νόμο... έχεις... εισέλθει στο καθαρά πολιτικό πεδίο, προκειμένου μέσω αυτού να δράσεις μεταξύ του λαού σου και να τους ενσταλάξεις τη δική σου άποψη και να τους ενθαρρύνεις να είναι ακλόνητοι στην εξέγερσή τους εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Ιδίως μετά την υπογραφή του Συμφώνου της 25^{ης} Μαρτίου, με το οποίο η Γιουγκοσλαβία αυτοβούλως προσχώρησε στο Τριμερές Σύμφωνο... Όλα όσα διέπραξες, βρήκαν εύφορο έδαφος μεταξύ των μελών του ποιμνίου σου, τους ενστάλαξες την εξέγερση και εσύ ο ίδιος προετοίμασες στρατιωτικό πραξικόπημα... εσύ ο ίδιος εξώθησες την Γιουγκοσλαβία στον πόλεμο και ανέτρεψες την νόμιμη Αντιβασιλεία και την κυβέρνηση της... Από την στιγμή της έκρηξης του πολέμου, το 1939, άρχισες ολοένα συχνότερα να επισκέπτεσαι το σερβικό λαό και με τους λόγους σου υποδαύλιζες τις πολεμοχαρείς διαθέσεις του... ώστε να προβληθεί κάθε μορφής αντίσταση εναντίον των δυνάμεων του Άξονα, ως εχθρών του γιουγκοσλαβικού κράτους.

Απομνημονεύματα του Σέρβου Πατριάρχη Γαβριήλ, σ. 291, 299, 300.

Ο Πατριάρχης της σερβικής Ορθόδοξης εκκλησίας Γαβριήλ (Γκαμπρίλο Ντόζιτς, πατριάρχης από το 1938 ως το 1950) φυλακίστηκε από την αρχή του πολέμου στο μοναστήρι του Όστρογκ, στο Μαυροβούνιο, ως αντίπαλος της πολιτικής των δυνάμεων του Άξονα και της προσέγγισης αυτών από την Γιουγκοσλαβία. Έπειτα από μια περίοδο συνεχών παρενοχλήσεων μεταφέρθηκε στο Σεράγεβο και στη συνέχεια σε μια φυλακή της Γκεστάπο στο Βελιγράδι. Αργότερα οι γερμανικές αρχές κατοχής τον έκλεισαν στο μοναστήρι της Ρακόβιτσα και στη συνέχεια στο μοναστήρι της Βοϊ-

λόβιτσα. Έμεινε εκεί, φρουρούμενος και σε πλήρη απομόνωση, ως τον Σεπτέμβριο του 1944, οπότε τον μετέφεραν μαζί με τον επίσκοπο Νικολάι Βελιμήροβιτς στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου, όπου και οι δυο τους πέρασαν αρκετούς μήνες. Μολονότι ήταν αντίπαλος του νέου κομμουνιστικού καθεστώτος, επέστρεψε στην κατεστραμμένη χώρα του το 1946, προσπαθώντας να βοηθήσει στην μεταπολεμική της ανοικοδόμηση και στην επανίδρυση της σχεδόν ολότελα διαλυμένης εκκλησιαστικής οργάνωσης ορισμένων περιοχών (ιδίως εκείνων που είχαν αποτελέσει τμήματα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας).

Πώς αντέδρασε ο πατριάρχης όταν έμαθε ότι οι Γερμανοί τον έψαχναν; Για ποια πράγματα κατηγορήθηκε; Συγκρίνετε τη χριστιανική πίστη του Γαβριήλ με εκείνη του Αρχιεπισκόπου Στέπινιτς (στις δυο επόμενες πηγές).

A-47 και A-48.

Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, της 14^{ης} Μαΐου του 1941

Πογκλάβνικ [Ηγέτα]!

Μόλις ειδοποιήθηκα ότι στη Γκλίνα οι Ουστάσι εκτέλεσαν διακόσιους εξήντα Σέρβους, χωρίς να προηγηθεί οποιαδήποτε έρευνα ή δίκη. Γνωρίζω ότι οι Σέρβοι διέπραξαν σοβαρά εγκλήματα στη χώρα μας σε αυτά τα είκοσι χρόνια της εξουσίας τους. Αλλά και πάλι θεωρώ ότι είναι το επισκοπικό μου καθήκον να υψώσω τη φωνή μου και να πω ότι αυτό είναι ανεπίτρεπτο για την καθολική ηθική. Σας ζητώ λοιπόν, να λάβετε επείγοντως μέτρα σε ολόκληρη την επικράτεια του ΑΚΚ, ώστε από εδώ και στο εξής να μην σκοτωθεί ούτε ένας Σέρβος, εκτός εάν έχει αποδειχθεί προηγουμένως η ενοχή του με την έννοια ότι αξίζει να θανατωθεί. Ειδάλλως δεν μπορούμε να ελπίζουμε στην επουράνια χάρη, χωρίς την οποία όλοι είμαστε καταδικασμένοι στην απώλεια. Ελπίζω να μην με κατηγορήσετε για τα καθαρά μου λόγια.

Krišto, σ. 134-135.

 Ένα μέρος του υψηλόβαθμου καθολικού κλήρου στην Κροατία, στους κόλπους του οποίου ο Αρχιεπίσκοπος του Ζάγκρεμπ Αλοίζιγιε Στέπινιτς είχε εξέχουσα θέση, υποστήριξε στην αρχή τη σύσταση του ΑΚΚ. Ο Στέπινιτς, ο οποίος είχε επίσης ανακηρυχθεί επικεφαλής των στρατιωτικών ιερέων του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους, στις 4 Μαΐου του 1941 διέταξε να ψαλλούν σε όλες τις εκκλησίες της χώρας επίσημες δοξολογίες για την ανακήρυξη του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους και να προσκληθούν σ' αυτές οι τοπικές αρχές και όλοι οι ενορίτες. Ωστόσο, λίγο μετά τη σύσταση του ΑΚΚ ο Αρχιεπίσκοπος Στέπινιτς άρχισε σε αρκετές περιπτώσεις να στέλνει επιστολές προς τους Ουστάσι με τις οποίες διαμαρτυρόταν επίσημα για τα εγκλήματα που διέπραττε το καθεστώς τους και αργότερα τους επέκρινε αποκάλυπτα στα κηρύγματά του. Παρόμοιες αλλαγές διάθεσης ή ακόμη και στάσης απέναντι στο καθεστώς των Ουστάσι ήταν χαρακτηριστικές, όχι μόνο για τον Στέπινιτς και την πλειονότητα του καθολικού κλήρου, αλλά και για το μεγαλύτερο μέρος του κροατικού πληθυσμού εκείνη την εποχή. Ωστόσο, αν και επέκρινε ορισμένες όψεις του καθεστώτος των Ουστάσι, ο Στέπινιτς που διεπόταν από έναν ριζοσπαστικό αντικομμουνισμό, δεν κράτησε αποστάσεις από το ΑΚΚ, καθώς θεωρούσε πως ο κύριος εχθρός ήταν οι Παρτιζάνοι (ακριβέστερα οι κομμουνιστές). Μετά τον πόλεμο καταδικάστηκε ως συνεργάτης των κατακτητών σε δεκαέξι χρόνια φυλακή και καταναγκαστικά έργα από τις κομμουνιστικές αρχές της χώρας. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του η Αγία Έδρα τον τίμησε με τον τίτλο του καρδινάλιου, ενέργεια στην οποία η Γιουγκοσλαβία αντέδρασε διακόπτοντας τις διπλωματικές της σχέσεις με το κράτος του Βατικανού. Το 1960 ο Στέπινιτς πέθανε, προτού εκτίσει την ποινή του. Ο πάπας Ιωάννης Παύλος Β΄ τον ανακήρυξε όσιο το 1998³⁰.

Ενάντια σε τι διαμαρτύρεται εδώ ο Στέπινιτς; Με ποιον τρόπο απευθύνεται προς τον Πάβελιτς; Αναλύστε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ και συγκρίνετέ την με το ύφος της επιστολής που ακολουθεί.

Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, 21 Ιουλίου 1941

Ο Στέπινιτς απευθύνει έκκληση προς τον καθολικό κλήρο, να υποστηρίξει το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος, 28η Απριλίου του 1941

Αυτές οι ώρες δεν είναι πλέον οι ώρες των λόγων, αλλά οι ώρες του αίματος, του αίματος με τον μυστηριώδη του σύνδεσμο με αυτήν τη χώρα, στους κόλπους της οποίας είδαμε το θείον φως, αλλά και με το έθνος, στους κόλπους του οποίου γεννηθήκαμε. Χρειάζεται άραγε να τονισθεί εκ νέου, ότι και η καρδιά μέσα στο στήθος μας άρχισε να πάλλεται πιο ζωηρά; [...] Και θα μπορούσε κανείς να μας κατηγορήσει για ο,τιδήποτε, εάν εμείς, ως πνευματικοί ποιμένες, συμμετέχουμε επίσης στην εθνική χαρά και αγαλλίαση στρέφοντας το βλέμμα μας προς το μεγαλείο του Θεού πλημμυρισμένοι από βαθύτατο σεβασμό και θερμή ευγνωμοσύνη; [...] Απευθύνομαι λοιπόν σ' εσάς, ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας και ως ποιμήν ψυχών, και σας παρακαλώ και σας εξορκίζω να δώσετε όλον σας τον εαυτό, ώστε η Κροατία να γίνει η χώρα του Θεού, επειδή μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο θα κατορθώσει να εκπληρώσει τα δυο ζωτικά καθήκοντα τα οποία, ως κράτος, οφείλει να εκπληρώσει έναντι των μελών του [...] Επομένως, ανταποκριθείτε εγκαρδίως στην έκκλησή μου αυτή για την ευόδωση του εξαίσιου εγχειρήματος, να διατηρηθεί και να ευδοκιμήσει το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος.

Živojinović, Lučić, σ. 554-556.

Ποιος ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισε ο ανώτερος κληρός του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους

30 Στην κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία η ιστοριογραφική παρουσίαση του Στέπινιτς, βασισμένη στη δικαστική του καταδίκη για συνεργασία με τον κατακτητή, ήταν αποκλειστικά αρνητική και δεν επιτρεπόταν να γίνει καμιά ανοιχτή δημόσια συζήτηση για το ζήτημα. Με την πτώση του κομμουνισμού η κυρίαρχη ιστοριογραφική απεικόνιση του Στέπινιτς άλλαξε ριζικά, ώστε τώρα να παρουσιάζεται ως μάρτυρας και δίκαιος άνθρωπος που υπήρξε θύμα των ιστορικών περιστάσεων. Αυτή η τελευταία απεικόνισή του κυριαρχεί στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας. Μεταξύ αυτών των δυο άκρων τοποθετούνται αρκετοί ιστορικοί, οι οποίοι αναγνωρίζουν τα θετικά του σημεία (σωτηρία των Εβραίων, διαμαρτυρίες προς τις αρχές), αλλά επίσης και τις αποτυχίες του (το γεγονός ότι ποτέ του δεν αποστασιοποιήθηκε εντελώς από το ΑΚΚ). Στο βιβλίο του *Κροατική ιστορία*, ένας σοβαρός κροατής ιστορικός, ο Ίβο Γκόλντντοστσάιν, δηλώνει μεταξύ άλλων ότι το σφάλμα του Στέπινιτς «...στο πλαίσιο αυτών των περίπλοκων πολεμικών γεγονότων δεν θα μπορούσε να είναι παρά μόνον ηθικής και πολιτικής φύσης και δεν θα έπρεπε ποτέ να διωχθεί ποινικά γ' αυτό». (Ivo Goldstein, *Hrvatska Povijest*, Ζάγκρεμπ 2003, σ. 309).

A-49. Ο πατήρ Ζλάτκο Σβίριτς³¹ για την προσχώρηση ορθόδοξων Σέρβων στον καθολικισμό

«Μια ωραία ημέρα του Ιουνίου περίπου τριάντα ηλικιωμένοι άνδρες, όλοι τους χριστιανοί Ορθόδοξοι, εμφανίστηκαν μπροστά στο γραφείο της ενορίας... [...]

Είχαν όψη σκαιά, θλιμμένη, γεμάτη φόβο, ανησυχία και στεναχώρια, που με άγγιξε βαθειά και δυσάρεστα. – Τι σας συμβαίνει, αδέρφια μου, καλοί μου άνθρωποι, ποιο καλό σας φέρνει εδώ όλους μαζί; ρώτηση μεγάλωφωνα, θέλοντας κάπως να προκαταλάβω την κακή και ζοφερή τους διάθεση και από την άλλη μεριά να κάνω λίγο ευκολότερα τα πράγματα και για μένα.

– Τίποτε το καλό, πάτερ Ζλάτκο, απάντησαν όλοι με μια φωνή. – Κοιτάξτε! Μας ζητάνε τώρα στα γεράματα να αλλάξουμε με το ζόρι τη θρησκεία μας. Πού ακούστηκε τέτοιο πράγμα να συμβαίνει σήμερα, στον εικοστό αιώνα; Τα έλεγαν αυτά με βαθείς στεναγμούς και δάκρυα έτρεχαν στα μάγουλά τους.

Μπορούσα να δω από πόσο μεγάλη θλίψη και από ποια τρομερή μοίρα υπέφεραν. Πέρασε από το νου μου πως πιθανότατα κανένας τους δεν είχε φάει ούτε πιεί τίποτε εκείνο το πρωί, κι έτσι τους κάλεσα και καθήσαμε κάτω απ' τη πυκνή σκιά του δέντρου και είπα στο αγόρι να μας φέρει λίγο προσφάι, λίγο ρακί και κρασί. Την ίδια ώρα σκεφτόμουν με όλη μου τη δύναμη: «Αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να βρουν βοήθεια από κάπου. Θα πλαστογραφήσω τα πιστοποιητικά βάπτισης». Εκείνη την ίδια στιγμή ένιωσα μια κάποια ανακούφιση. Ξαναβρήκα τη γαλήνη και την αυτοπεποίθησή μου. [...]

Αφού τους φίλεψα λίγο φαί και ποτό, και όταν η ένταση είχε χαλαρώσει αρκετά, στράφηκα κατευθείαν στον Λάζαρ και τον ρώτησα μεγάλωφωνα, για να μπορούν να μ' ακούσουν όλοι τους:

– Πες μου, Λάζαρ, σέρβος χριστιανός ορθόδοξος δεν γεννήθηκες εσύ;

– Ναι, πάτερ Ζλάτκο [...]

– Και σαν σέρβος χριστιανός ορθόδοξος δεν ζεις, Λάζαρ;

– Ναι, μάρτυράς μου ο Θεός, πάτερ Ζλάτκο.

– Τέτοιος λοιπόν θα πεθάνεις, Λάζαρ. Δεν θ' αλλάξεις

θρησκεία όσον καιρό ζω εγώ εδώ πέρα, ούτε και κανένας άλλος από σας!

Σήκωσαν τα κεφάλια τους. Όλοι στήλωσαν το βλέμμα πάνω μου. Αλλά η αμφιβολία και ο φόβος έκαναν αμέσως την εμφάνισή τους. Αρχισαν να μου κάνουν ερωτήσεις. Τι θα 'πρεπε να κάνουν τώρα; Όπως ήταν αναμενόμενο, ήταν τρομαγμένοι. Τους εξήγησα την απόφασή μου. Δυστυχώς, στο γραφείο της ενορίας μου δεν είχα παρά μόνο λίγα έντυπα πιστοποιητικά βάπτισης. Τους είπα πως θα έβρισκα για όλους τους αύριο. Μπήκα στο σπίτι κι αρχισα αμέσως να συμπληρώνω τα πιστοποιητικά. Το πρώτο ήταν του Λάζαρ».

Cvitković, σ. 113-114.

Ένας τρόπος με τον οποίο οι αρχές των Ουστάσι προσπάθησαν να «λύσουν» το «σερβικό ζήτημα» ήταν με τη μετατροπή των Σέρβων σε καθολικούς³². Μολονότι το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας του Πάβελιτς δεν υποστήριζε επίσημα τον προσηλυτισμό, στην πράξη σίγουρα το έκανε, καθώς η αλλαγή δόγματος ήταν μια συνηθισμένη πρακτική εκείνο τον καιρό στις καθολικές ενορίες. Ο Αρχιεπίσκοπος Στέπινατς, στις δημόσιες δηλώσεις του, αποστασιοποιήθηκε από αυτές τις καταναγκαστικές αλλαγές θρησκευματος και μάλιστα διαμαρτυρήθηκε εναντίον αυτής της πρακτικής, αλλά πολλοί ιστορικοί εξακολουθούν να πιστεύουν πως είναι αμφισβητήσιμο το ότι έκανε κάθε δυνατή προσπάθεια, για να την αποτρέψει. Οι αλλαγές δόγματος πραγματοποιήθηκαν κυρίως με την εξήγηση, πως με αυτό τον τρόπο θα σώζονταν οι ορθόδοξοι Σέρβοι από την τρομοκρατία των Ουστάσι. Ωστόσο και μολονότι με αυτό τον τρόπο τα μέλη των θρησκευτικών μειονοτήτων θα μπορούσαν ίσως να σώσουν τη ζωή τους, ο περισσότερος κόσμος δεν δεχόταν ευχάριστα αυτήν τη «μεγαλοψυχία». Όπως δείχνει και το παράθεμα που διαβάσατε, υπήρξαν και ενοριακοί ιερείς, οι οποίοι αντιτάχθηκαν στην πολιτική της υποχρεωτικής προσχώρησης στον καθολικισμό.

Εσείς τι σκέφτεστε για την πράξη του Πατέρα Ζλάτκο; Γιατί αποφάσισε να βοηθήσει αυτούς τους ανθρώπους;

31 Ρωμαιοκαθολικός ιερέας.

32 Οι δύο άλλοι τρόποι ήταν ο εκτοπισμός και η εξόντωση.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου IV

Περιγράψτε τις διάφορες στάσεις των θρησκευτικών ηγετών απέναντι στις δυνάμεις κατοχής, τον στρατό των Παρτιζάνων και τους αντικομμουνιστικούς στρατούς. Ποιές ομοιότητες και ποιές διαφορές μπορείτε να βρείτε ανάμεσα στις δηλώσεις των ηγετών των διάφορων θρησκειμάτων; Είναι επιτρεπτό ή ίσως ακόμη και αναγκαίο να διαλέγουν πλευρά οι ιερείς στον πόλεμο;